

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal

ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X

Aralık / December 2018, 22 (2): 1109–1136

Ekonomik ve Sosyal Münasebetler Özelinde Vidin’de

Müslim-Gayrimüslim İlişkileri (1700-1750)

*Muslim and Non-Muslim Relations in the Context of Economic And Social Interactions
in Vidin (1700-1750)*

Zülfiye Koçak

Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Assistant Professor, Bitlis Eren Univ, Faculty of Arts and Sciences, Department of History

Bitlis, Turkey

zkocak@beu.edu.tr

orcid.org/0000-0002-1352-9849

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 02 Temmuz/July 2018

Kabul Tarihi / Accepted: 13 Ekim/October 2018

Yayın Tarihi / Published: 15 Aralık/December 2018

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/December

Cilt / Volume: 22 **Sayı / Issue:** 2 **Sayfa / Pages:** 1109–1136

Atıf / Cite as: Koçak, Zülfiye. “Ekonomik ve Sosyal Münasebetler Özelinde Vidin’de Müslim-Gayrimüslim ilişkileri (1700-1750) [Muslim and Non-Muslim Relations in the Context of Economic And Social Interactions in Vidin (1700-1750)]”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 22/2 (December 2018): 1109–1136. <https://doi.org/10.18505/cuid.450472>

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved. www.dergipark.gov.tr/cuid

**Muslim and Non-Muslim Relations in the Context of Economic And Social Interactions
in Vidin (1700-1750)**

Abstract: The Ottoman State contains many different ethnic elements which constituted a legal perspective. In this regard, the necessary precautions were taken to ensure that Muslims and non-Muslims live together peacefully in Vidin, a border city that was very important for the Western military expeditions of the Ottoman State known as “dār al-jihad wa-l-mujāhidin” during the 18th century which set a historical example. The economic and social dimensions of the relations between the Muslim and non-Muslim population comprising the society in Vidin who have shared the same city, neighborhood and public space during 1700-1750 were examined in this study and the conflicting subjects with regard to the ongoing relations between these two communities were tried to be determined. A total of 15 shari’a registries kept by the qāḍī (Muslim Judge) court for the related period located at the Oriental Department of National Library of Bulgaria constitute the main resources of the study. The shari’a registries that are the main resources of urban historical studies are full of countless examples that provide information on the relations between Muslims and non-Muslims in Vidin. The examination of these examples is of significant importance for putting forth the methods with which the nation system is applied by the Ottoman Empire as well as their opinions towards the non-Muslims they rule.

Summary: Vidin, located today in northwest Bulgaria was founded during the 1st century BC to the right of the River Danube by the Romans and named as *Bononia*. This settlement which was named as *V’din* by the Muslims throughout the Middle Ages was transformed into a castle about 800 years after its foundation. The city that continuously changed hands due to its location at the border fell under the Ottoman rule after Battle of Nicopolis dated 1396. Vidin became one of the important border cities of the Ottoman against Serbia, Walachia and Hungary until the beginning of the 16th century. This importance of Vidin gradually decreased after the Ottoman Empire conquered Belgrade, Budin and Timișoara. Vidin retrieved its status as a border city against the Hungarians and the Wallachians after the Habsburgs dominated the region following the Great Turkish Wars that took place during 1683-1699, and thus regained its past importance. Even though the pressure influenced Vidin as a result disappeared with the 1739 Treaty of Belgrade, the conflicts between Austria and the Ottoman Empire did not end completely and continued throughout the 18th century. Vidin preserved its status as a first-degree border city for the Ottomans during the period of time, as examined in this study, which was also known as “dār al-jihad wa-l-mujāhidin” starting from the beginning of the new century.

Majority of the settled public were comprised of military classes in Vidin due to its geographical location where the Muslims and non-Muslims lived together. While the Muslim population was higher during the period of time following the establishment of the Ottoman rule, the non-Muslim population continued to increase throughout the 17th century reaching 23.961 taxpayer non-Muslim men in the 18th century. The Ottoman Empire based its ruling in Vidin, where almost the same number of Muslim and non-Muslims lived, on the principles of Islamic Law rules for non-Muslims. Since this legal system takes into consideration religious differences, non-Muslims were not held responsible from the prayers of Muslims and the actions that were not prohibited in their religion did not pose any contradictions with regard to Islamic law. The Ottoman Empire did not apply the Islamic Law on its non-Muslim citizens living in Vidin and allowed them to

continue their social and religious lives based on their own religious principles in a special legal stance. Thanks to the system applied, the Muslim and non-Muslim community in Vidin were able to continue their daily lives without serious conflicts.

The main purpose of this study is to explain how the Muslim and non-Muslim population related with each other in the city of Vidin during the second half of the 18th century and the dynamics with which they continued these relationships. Following this purpose, the cases between Muslims and non-Muslims in court records kept by the Vidin sharia court during 1700-1750 are examined. The relations between Muslims and non-Muslims are subject to two different classifications as economic and social issues, and each topic is supported and explained as sub-titles using different case examples. Majority of the relations between Muslims and non-Muslims in the city are economic according to Vidin court records. In this regard, it seems that there is no religious discrimination between the artisan groups in the city. In addition, many home, land, store and vineyard sales took place between the Muslims and non-Muslims which were resolved in the court mostly for registration purposes. It can also be understood from the court records that there were commercial relations between the Muslims and non-Muslims, that they had partnerships and that they lent money to each other which can be seen as an example of interpersonal support. Various social relationships were also established between the Muslim and non-Muslim population in Vidin during the period examined in this study. Even though non-Muslims had the right to carry out marriages and resolve their issues at their own community courts, it was observed that they frequently applied to the sharia courts for these purposes. They have developed witnessing relationships in such cases with the Muslims. The non-Muslim community did not experience any issues in finding Muslim witnesses for their cases with the Muslims; many Muslims acted as witness against their fellow Muslims without any hesitation.

Two cases of injuries and few robbery issues were reflected in the courts of Vidin between the Muslims and non-Muslims during the fifty-year period examined in the study and no incident ending with death took place. Various singular cases took place between the two groups which were resolved at the sharia courts without escalating into severe conflicts. When all court records are taken into consideration, it can be understood that the Muslim judge of Vidin did not make any distinctions between the non-Muslims and Muslims and that he did not compromise from the principle of fairness. Both the Muslims and non-Muslims managed to live comfortably by acting carefully so as to not cross their own lines in both their economic and social relations in Vidin. When the faith-related conflicts that are taking place in our day in many regions of the world despite the level of education and culture are taken into consideration, it is very meaningful that people living in Vidin during the first half of the 18th century managed to live in peace.

Keywords: Islamic Law, Ottoman State, Shari'a Registries, Vidin, Non-Muslim

Ekonomik ve Sosyal Münasebetler Özelinde Vidin'de Müslim-Gayrimüslim İlişkileri (1700-1750)

Öz: Osmanlı Devleti, etnik bakımdan çok farklı unsurları bünyesinde barındırmış ve bunu da hukuk temelli bir perspektiften organize etmiştir. Bu bağlamda XVIII. yüzyılda Batı seferleri için stratejik bakımdan önemli bir konuma sahip ve yüzyılın başlarından itibaren “*darü'l-cihad ve'l-*

mücahidin” olarak anılan Vidin’de Müslüman ve gayrimüslim tebaanın refah ve huzur içinde hayatını devam ettirmesi yönünde gerekli tedbirleri almış ve bu durum tarihi bir örnek teşkil etmiştir. Elinizdeki bu çalışmada 1700-1750 yılları arasında Vidin’de yüzyıllardır aynı şehri, aynı mahalleyi, aynı sokağı ve aynı kamusal alanı paylaşan Müslim-gayrimüslim halk arasındaki ilişkilerin ekonomik ve sosyal boyutu üzerinde durulmuş, iki zümre arasındaki gerilimli alanlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın temel kaynaklarını bugün Bulgaristan Ulusal Kütüphanesinin Şark kısmında bulunan, ilgili dönemde kadılar tarafından tutulan ve şer’iye sicili olarak da bilinen 15 adet defter oluşturmuştur. Şehir tarihi çalışmalarının ana kaynaklarını teşkil eden şer’iye sicilleri, Vidin’de Müslim-gayrimüslim ilişkileri hakkında fikir veren sayısız örneklerle doludur. Bu örneklerin incelenmesi, Osmanlı Devleti’nin hâkimiyeti altındaki gayrimüslimlere nasıl baktığını ve millet sistemini nasıl uyguladığını ortaya koyması açısından da büyük önem taşımaktadır.

Özet: Günümüzde Bulgaristan’ın kuzeybatısında yer alan Vidin, M.Ö. I. yüzyılda Tuna Nehri’nin sağ tarafında Romalılar tarafından kurulmuş ve Bononia olarak adlandırılmıştı. Ortaçağ boyunca Müslümanlarca V’din olarak adlandırılan bu yerleşimi Bulgarlar kuruluşundan yaklaşık 800 yıl sonra bir kale mahiyetine büründürmüşlerdi. Sınır şehri olması nedeniyle sürekli el değiştiren şehir, 1396 tarihli Niğbolu Savaşı’nın ardından Osmanlı’nın egemenliğine alınmıştı. Bu tarihten XVI. yüzyılın başına kadar Vidin, Sırbistan, Eflak ve Macaristan’a karşı Osmanlı’nın önemli serhat şehirlerinden olmuştur. Vidin’in bu önemi Osmanlı Devleti’nin Belgrad, Budin ve Temeşvar’ı ele geçirmesinin ardından giderek azalmış ancak 1683-1699 yılları arasında gerçekleşen Büyük Türk Şavaşları esnasında Habsburgların bölgeye hâkim olmasının ardından Vidin yeniden Macarlara ve Eflaklara karşı sınır konumuna gelerek eski önemini kazanmıştır. Bu durumun Vidin üzerinde yarattığı baskı 1739 Belgrad Antlaşması ile kalmış olsa da Avusturya ve Osmanlı Devleti arasındaki çatışmalar tamamen bitmemiş XVIII. yüzyıl boyunca mücadeleler devam etmiştir. Çalışmaya konu olan zaman diliminde Vidin, Osmanlılar açısından birinci derecede serhat şehri olma özelliğini korumuş ve yüzyılın başlarından itibaren “*darü’l-cihad ve’l-mücahidin*” olarak anılmaya başlanmıştır.

Coğrafi konumundan dolayı Vidin’de yerleşik halkın büyük çoğunluğunu askeri sınıf mensupları oluşturmakta ve Müslümanlarla gayrimüslimler bir arada yaşamaktaydı. Şehirde Osmanlı egemenliği tesis edildikten sonraki süreçte Müslüman nüfus sayısı fazla iken XVII. yüzyıl boyunca gayrimüslim nüfus sürekli şekilde artmış XVIII. yüzyıla gelindiğinde Vidin ve ona tabi kaza ve nahiyelerde vergiyle mükellef 23.961 gayrimüslim erkek yaşamaya başlamıştı. Müslümanlarla gayrimüslimlerin neredeyse eşit sayıda yaşadığı Vidin’de Osmanlı Devleti, İslam Hukukunun gayrimüslimleri yönetme esaslarını temel almıştır. Bu hukuk sisteminde, dinsel ayrılıklar göz önüne alındığından gayrimüslimler, Müslümanların ibadetleriyle mükellef tutulmamış, onlara yasak olmayan fiiller, İslâm hukuku açısından aykırılık oluşturmamıştır. Osmanlı Devleti, Vidin’de yaşayan gayrimüslim vatandaşlarına İslam Hukuku kurallarını uygulamamış, onları özel hukuk alanında kendi dini ilkelerine tabi tutarak belirli sınırlamalar dâhilinde sosyal ve dini yaşamlarını sürdürmelerine müsaade etmiştir. Uygulanan bu sistem sayesinde Vidin’de yaşayan Müslim ve gayrimüslim vatandaşlar gündelik ilişkilerinde çok ciddi çatışmalar yaşamadan birlikte yaşamayı sürdürebilmişlerdir.

Bu çalışmanın asıl amacı XVIII. yüzyılın ilk yarısında Vidin şehrinde yaşayan Müslim ve gayrimüslimlerin ne tür konular aracılığıyla birbirleriyle nasıl ilişkilendikleri ve bu ilişkileri hangi dinamikler üzerinden devam ettirdiklerini ortaya koymaktır. Bunun için de sosyal tarih çalışmalarının birinci elden kaynakları olan ve 1700-1750 yılları arasında Vidin Şer'iyye mahkemesi tarafından tutulmuş olan dava kayıtlarındaki Müslüm-gayrimüslim davaları gözden geçirilmiş bazı tespitler yapılmıştır. Müslim- gayrimüslim ilişkileri ekonomik ve sosyal konular olarak iki ayrı sınıflamaya tabi tutulmuş her konu farklı alt başlıklar şeklinde dava örnekleriyle desteklenerek açıklanmaya çalışılmıştır.

Vidin mahkeme kayıtlarına yansıdığı kadarıyla şehirde yaşayan Müslim-gayrimüslim ilişkilerinin büyük kısmı ekonomik konular temelinde gelişmekteydi. Bu anlamda şehirde varlığını sürdüren esnaf gurupları arasında herhangi bir dini ayrışmanın olmadığı dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra Müslümanlarla gayrimüslimler arasında çok sayıda ev, arsa, dükkân ve bağ satışı gerçekleşmiş, bu konular çoğunlukla tescil amaçlı mahkemeye yansımıştır. Yine Müslümanlarla gayrimüslimler arasında ticari ilişkilerin kurulduğu, tarafların birbirleriyle iş ortaklığı yaptığı, kişiler arası yardımlaşmanın bir örneği olarak değerlendirilebilecek borç alıp verme olaylarının yaşandığı kayıtlardan anlaşılmaktadır.

İncelenen dönemde Vidin toplumunu oluşturan Müslim ve gayrimüslim halk arasında çok çeşitli sosyal ilişkiler de kurulmuştu. Gayrimüslimler, evlenme ve nikâh işlerini kendi cemaat mahkemelerinde çözebilme hakkına sahip olmalarına rağmen bu işleri için sıklıkla şer'iyye mahkemelerine başvurmuşlardır. Bu türden davalarda genellikle Müslümanlarla şahitlik noktasında ilişki geliştirmişlerdir. Gayrimüslimler, Müslümanlarla olan davalarında Müslüman şahit bulma konusunda sıkıntı yaşamamışlar, birçok Müslüman kendi dindaşları aleyhine hiç tereddüt etmeden şahitlik ve kefillik yapmıştır.

İncelemeye konu olan elli yıllık zaman süresinde Vidin'de birlikte yaşamış Müslümanlarla gayrimüslimler arasında iki yaralama ve az sayıda hırsızlık davası mahkemeye yansımış, her iki grup arasında öldürme olayı gerçekleşmemiştir. İki gurup arasındaki küçük sayılabilecek münferit bazı olaylar büyük çatışmalara ve ayrışmalara mahal verilmeden kısa sürede şer'iyye mahkemelerinde çözüme kavuşturulmuştur. Bütün dava kayıtları göz önüne alındığında Vidin kadısının kendisine müracaat eden gayrimüslimleri Müslümanlardan ayrı tutmadığı, bu anlamda hakkaniyet prensibinden taviz vermediği görülmektedir.

Vidin'de gerek ekonomik gerek sosyal temelli sürdürdükleri ilişkilerde hem Müslümanlar hem gayrimüslimler gerilimsiz bir ortamda birlikte yaşamayı becerebilmişlerdir. Günümüzde ulaşılan eğitim ve kültür seviyesinde bile dünyanın birçok yerinde yaşanan din temelli çatışmaları düşündüğümüzde XVIII. yüzyılın ilk yarısında Vidin'de yaşayan insanların barış içerisinde yaşamayı başarmış olmaları manidardır.

Anahtar Kelimeler: Islamic Law, Ottoman State, Shari'a Registries, Vidin, Non-Muslim

GİRİŞ

Günümüzde Bulgaristan’ın kuzeybatı kısmında Tuna Nehri’nin güney kıyısında Romanya’nın Kalafat şehri karşısında bulunan Vidin, Dunonia adındaki yerleşim biriminin üzerinde M.Ö. I. yüzyılda Romalılar tarafından kurulmuştu. Burası Romalılar tarafından Bononia, Bulgarlar tarafından Bdin, Müslümanlar tarafından V’din olarak adlandırılmıştı.¹ XIII-XIV yüzyıllar arasında Bizans, Macar, Bulgar ve Sırp lar arasında sürekli el değiştiren Vidin, XIII. yüzyılın başlarında Bulgar Prensiği’nin merkezi haline geldikten sonra daha ziyade Macar ve Sırp saldırılarına maruz kalmıştı. 1360 yılında Bulgar Çarı Aleksandır, Bulgaristan’ın idaresini iki oğlu arasında paylaştırmış böylece Vidin merkezli batı kısmındaki topraklar İvan Sratsimir’e, Trnova merkezli doğu kısmındaki topraklar da İvan Şişman’a kalmıştı. 1371 yılında baba Aleksandır’ın ölümüyle İvan Sratsimir bağımsızlığını ilan ederek Vidin Bulgar Çarlığı’nı kurmuş ve bu çarlık 1396 yılına kadar varlığını sürdürmüştü.² İvan Şişman’ın 1376-1377 yılları arasında Osmanlı vassalı olduğu varsayılrsa da İvan Sratsimir’in ne zaman Osmanlı vassalı olduğu bilinmemektedir. Ancak 1395-1396 yılları arasında Vidin Prensiği’nin ortadan kaldırılmasıyla Bulgaristan ve onun son bağımsız toprağı olan Vidin, Osmanlı idaresine geçmişti. Ardından Tuna kalelerinin alınması Osmanlı Devleti’nin bölgedeki siyasi ve askeri durumunu daha da güçlendirmişti.³

Coğrafi konumundan dolayı Vidin’de yerleşik halkın büyük çoğunluğunu askeri sınıf mensupları oluşturmakta ve Müslümanlarla gayrimüslimler bir arada yaşamaktaydı. Şehirde 1454-1455 yılında; 154 Müslüman, 187 gayrimüslim, 1483 yılında; 172 Müslüman, 175 gayrimüslim, 1523-1537 yılları arasında; 308 Müslüman, 246 gayrimüslim, 1560 yılında 645 Müslüman, 318 gayrimüslim, 1586 yılında; 658 Müslüman, 272 gayrimüslim hane yaşamaktaydı. XVII. yüzyılda ise şehirdeki gayrimüslim nüfus sürekli artmış ve XVIII. yüzyıla gelindiğinde Vidin ve ona tabi

¹ Ayşe Kayapınar, “Ortaçağ ve Osmanlı Döneminde Vidin”, *Ege ve Balkan Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2015): 69; William V. Herbert, *The Chronicles of a Virgin Fortress Being Some Unrecorded Chapters of Turkish and Bulgarian History* (London: y.y., 1896), 2; Hava Selçuk, *Tuna Boyunda Bir Osmanlı Kenti Vidin (XIX Yüzyıl)* (Konya: Çizgi Kitapevi, 2013), 23.

² Ayşe Kayapınar, “İki Balkan Şehri Trnova ve Vidin’de Türkler (Bulgar Çarlığından Osmanlı İmparatorluğuna)”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/9 (2004): 118-119; Kayapınar, “Ortaçağ ve Osmanlı Döneminde Vidin”, 70-80; Hakan Karagöz, “Venedik (1716) ve Habsburg (1716-1717) Seferlerinde Vidin Şehrinin Askeri ve Lojistik Önemi”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 30/2 (Aralık 2013): 84; Hakan Karagöz, “Kuruluşundan Osmanlı Hâkimiyetine Bir Serhad Şehri: Vidin”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi* 68 (2014): 183.

³ Kayapınar, “Ortaçağ ve Osmanlı Döneminde Vidin”, 80; Karagöz, “Vidin Şehrinin Askeri ve Lojistik Önemi”, 84; Osmanlı Devleti’nin Bulgaristan’a hâkim olma süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ayşe Kayapınar, “Bulgaristan’da Osmanlı Hâkimiyetinin Kurulması: Dönemlendirme Sorunu ve İskân”, *Türk Tarihinde Balkanlar*, ed. Zeynep İskefyeli ve dğr. (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2013), 1: 313-333; Ayşe Kayapınar, “Bulgaristan’da Osmanlı Hâkimiyetinin Kurulması”, *Yeni Türkiye Rumeli- Balkanlar Özel Sayısı* 1/66 (Mart- Haziran 2015): 619-635; Karagöz, “Kuruluşundan Osmanlı Hâkimiyetine Bir Serhad Şehri: Vidin”, 181-190.

kaza ve nahiyelerde vergiyle mükellef 23.961 gayrimüslim erkek yaşamaya başlamıştı.⁴ Müslümanlarla gayrimüslimlerin birlikte yaşadığı Vidin şehrinde Müslim-gayrimüslim ilişkilerini daha iyi anlamak için gayrimüslimlerin yönetimi konusunda İslâm hukukunun esaslarını ve Osmanlı Devleti'nin bu konudaki politikasını bilmek gerekmektedir.

Osmanlı Devleti'nin hukuk sistemi esas itibariyle İslâm hukukuna dayanmaktadır.⁵ İslâm hukukçuları, siyasi ve hukuki bağla devlete bağlanan herkesi vatandaş kabul ettiklerinden gayrimüslimlerin hak ve sorumlulukları olduğu konusunda hemfikir olup, görüş ayrılıkları çoğunlukla eşitlik ilkesiyle ilgilidir.⁶ Zira İslâm dini insanları Müslümanlar (kendisine inanalar) ve kâfirler (kendisine inananlar) olmak üzere iki gruba ayırmaktadır. Bu sınıflandırma teolojik bir sınıflandırma olup zamanla kâfirlerin siyasi yönden iki gruba ayrılmasına zemin hazırlamıştır.⁷ İslâm hukukunda gayrimüslimler, Müslümanlarla savaş halinde olan *ehl-i harb* ve Müslümanlarla anlaşmış olan *ehl-i ahd* olarak iki guruba ayrılıp, *ehl-i ahd* olanlar da İslâm devletinin himayesini kabul eden *zimmîler*, kendileriyle barış yapılan *muâhedler* ve kendilerine eman verilmiş *müste'menler* olarak ayrı kategorilerde değerlendirilmişlerdir.⁸ Bizi ilgilendiren grup *zimmîlerdir*.

Zimmî; İslâm devletinin usulü dairesinde tabiiyeti kabul etmiş, Müslüman olmayan kişi anlamında kullanılan bir kelimedir.⁹ Zimmîlik ise Müslüman cemaatin, İslâm'ın üstünlüğünü tanımak şartıyla, ilahi dinlere mensup olanlara bahsettiği, dostluk ve korumayı içeren süresiz sözleşmeyi ifade etmektedir. Sözleşmeden yararlanan kişilere zimmî, topluluğa ise zimmet ehli denilmektedir.¹⁰ Zimmîler, zimmet antlaşmasıyla; İslâm hukukuna uymayı ve askerlik hizmeti yerine cizye vermeyi taahhüt ederlerken, İslâm devleti de zimmîleri korumaya söz vermiştir.¹¹

İslâm hukuku, zimmîlerin kendi dinlerinde kalarak dârü'l-İslâm'da yaşamalarına izin vermiş, bunların devlet ve toplumu oluşturan diğer bütün fertlerle olan sosyal, siyasal ve ekonomik ilişkilerinin boyutunu belirlemiştir. Bu hukuk sisteminde, dinsel ayrılıklar göz önüne alındığı için zimmîler, Müslümanların ibadetleriyle mükellef tutulmamış, onlara yasak olmayan fiiller, İslâm hukuku açısından aykırılık oluşturmamıştır.¹² Kendilerine İslâm hukuku uygulanmadığından

⁴ Machiel Kiel, "Vidin", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43: 104-405; Selçuk, *Tuna Boyunda Bir Osmanlı Kenti Vidin*, 44-45; Hava Selçuk, "Vidin'de Toplumsal Hayat: 13 Numaralı Şer'iyye Siciline Göre (1698-1699)", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi* 4/14 (2012): 29-32; Vidin'in nüfusu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kayapınar, "Ortaçağ ve Osmanlı Döneminde Vidin", 85-100.

⁵ M. Akif Aydın, "Osmanlı Hukuk", *Osmanlı Devleti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu (İstanbul: y.y., 1999), 375.

⁶ Ahmet Güneş, "İslam Hukukunda Gayrimüslimlerin Vatandaşlık Statüleri", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 11 (2008): 258.

⁷ T. Tankut Soykan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler* (İstanbul: Ütopya Yayınları, 1999), 25.

⁸ Cevdet Küçük, "Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler ve Millet Sistemi", *II. Osmanlı Sempozyumu (Söğüt 1985)* (Ankara: y.y., 1986), 61-62; Cevdet Küçük, "Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi", *Osmanlı*, ed. Güler Eren (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 4: 208.

⁹ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: MEB Yayınevi, 1993), 3: 663.

¹⁰ Soykan, *Gayrimüslimler*, 68-69.

¹¹ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 1996), 20; Aydın, "Osmanlı Hukuk", 420.

¹² Soykan, *Gayrimüslimler*, 84-85.

zimmîlerin özel hukuk alanında kendi dini hukuklarına tabi tutularak belirli sınırlamalar dâhilinde sosyal ve dini yaşamlarını düzenlemelerine izin verilmiştir.¹³ Bu anlamda aile ve şahıs hukukunu ilgilendiren konular her din açısından farklı uygulama alanı bulmuştur.¹⁴

Osmanlı Devleti, İslâm hukukundaki “ümme” anlayışına dayanan sistemi, kendisinden önceki Türk-İslâm devletlerinden devralmış, hâkimiyet kurduğu ülkelerde amme hukuku açısından muhtar sayılabilecek bir idare sisteminin uygulayıcısı olmuştur.¹⁵ Sistemin hukuki bir zemine oturması ve gayrimüslimlerin hukuki statülerinin belirlenmesi, II. Mehmed’in, İstanbul’u fethinden sonraki döneme rastlamaktadır. II. Mehmed’in, fetihden sonra uyguladığı “ekümenik siyaset” de denilen dini politika, yeni başkenti çok dinli bir şehir ve farklı dinlerin merkezi yapma arzuna dayanmaktadır. Özellikle Ortodoks Hıristiyanları, Latin Hıristiyanlardan ayırmak ve Yunan Kilisesi üzerindeki Roma etkisini engelleyip bunların birleşme girişimlerini engellemek II. Mehmed’in en büyük siyasi amaçlarından biri olmuştur. Kendi içinde merkezîyet ve hiyerarşiyi güçlendirerek gayrimüslim halkı cemaatler ve milletler halinde Osmanlı toplumuna eklemleyen bu politika ile gayrimüslim halkın statüsü de belirlenmiştir.¹⁶ Bu dönemde insanlar, mezhep ve inançlarına göre sınıflandırılmış, farklı ırktan olsa dahi aynı inanca mensup ise bir “millet” olarak kabul edilmiştir. Bu anlayış ekseninde Müslümanlar tek millet, gayrimüslimler de mezheplerine göre ayrı milletler haline gelmiştir.¹⁷

Osmanlı Devleti’nin gayrimüslimlerin yönetiminde esas aldığı millet sistemi sayesinde farklı dini gurupların yan yana huzur içerisinde yaşamaları sağlanmış, bu anlamda tarihi bir örnek teşkil etmiştir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki Sünni Müslümanlar, etnik kökenlerinden bağımsız olarak ümmetin asli unsurları, diğer milletler ise zimmet ehli konumunda, din ve vicdan özgürlüğüne sahip, özel hukuk ve eğitim faaliyetlerinde özerk idiler.¹⁸ Bir diğer ifadeyle Osmanlı Devleti, gayrimüslimlere kamu düzeni alanında İslâm hukuku kurallarını uygularken, aile, miras ve bazı ticaret hukuku konularında onlara kendi dini hukuklarını uygulama imkânı vermişti.

Osmanlı sosyal tarih çalışmaları için önemli arşiv malzemesi olan şer’iyye sicilleri, Osmanlı toplumunun siyasî, iktisadî, hukukî ve içtimaî durumunun ortaya çıkarılmasında temel başvuru kaynakları olmaları yanında, Osmanlı tebaası olan gayrimüslimler hakkında da önemli

¹³ Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)* (Ankara: TTK Yayınları, 1996), 8.

¹⁴ Taha Akyol, *Medine’den Lozan’a* (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1997), 10 vd.

¹⁵ Küçük, “Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi”, 210.

¹⁶ Gülcan A. Güneş, “Osmanlı Devleti’nin Gayrimüslimlere Bakışı ve Klasik Dönem Millet Sistemi”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi* 1/2 (2015): 16.

¹⁷ Mehmet Güneş, “Osmanlı Devleti’nin Gayrimüslim Tebaaya Yaklaşımında Dönemsel Değişimler”, *Tarih ve Gelecek Dergisi* 3/3 (2017): 15-16; Mezheplere göre ayrılan Rum, Yahudi ve Ermeni milletlerinin Osmanlı Devleti’ndeki konumları hakkında bk. Stanford Shaw, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yahudi Milleti”, *Osmanlı*, ed. Güler Eren (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 4: 307-321; Aryeh Shmuelevitz, “Millet Sistemi ve Musevi Cemaati”, *Osmanlı*, ed. Güler Eren (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 4: 322-325; Enver Konukçu, “Osmanlılar ve Millet-i Sâdikadan Ermeniler”, *Osmanlı*, ed. Güler Eren (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 4: 326-333.

¹⁸ Gürsoy Akça, “Osmanlı Millet Sisteminin Dönüşümü”, *Fırat Üniversitesi Doğu Anadolu Bölgesi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 6/1 (2007): 57.

bilgiler içermektedirler. Bu çalışmada kullanılan sicil defterleri, bugün Bulgaristan sınırları içerisinde bulunan Vidin'de 1700-1750 yılları arasında kayıt altına alınmıştı. Belirtilen zaman diliminde Vidin, Osmanlı Devleti'nin Batı seferleri için önemli bir serhat şehri olup *darü'l-cihad ve'l-mücahidin* olarak anılmaktaydı. Bugün Bulgaristan Ulusal Kütüphanesinin Şark kısmında Vidin'e ait 68 adet şer'iyye sicil defteri bulunmaktadır. Bu çalışmada ise 1700-1750 yılları arasını kapsayan 15 defter gözden geçirilmiş ve defterlerdeki bilgiler ışığında Müslim-gayrimüslim ilişkilerine dair birtakım tespitler yapılmıştır. Bu ilişkileri ekonomik ve sosyal olarak iki başlık altında incelemek mümkündür.

1. EKONOMİK KONULAR

Ekonomik ilişkiler, Vidin toplumunu oluşturan Müslim ve zimmî reaya arasında üretimden tüketime sahip olunan bütün faaliyetleri içermektedir. Bu faaliyetler beş alt başlık altında incelenecektir.

1.1. Esnaf Arası İlişkiler

Vidin'de el sanatlarıyla uğraşan, geçimlerini hizmet üretimi, alım ve satım işleriyle sağlayan çeşitli esnaf sınıfları mevcuttu. Bu sınıflar arasında dinsel herhangi bir ayrışma söz konusu değildi.¹⁹ 18 Temmuz 1700 tarihinde Vidin'de mumcu taifesinin tamamı Todor, Kosta, Goriçe, Vılço, Dimitri isimli gayrimüslimlerden meydana gelmekteydi.²⁰ 23 Aralık 1699 tarihinde Vidin'deki ekmekçi taifesi ikisi Ermeni toplam sekiz gayrimüslim kişi idi.²¹ Ekmekçilerle ilgili bir diğer kayıt 18 Temmuz 1700 tarihidir. Bu tarihte ekmekçi esnafı altı gayrimüslim ve bir Müslüman'dan müteşekkildi. Ekmekçi esnafının çoğunlukla gayrimüslimlerden oluşması meslek içi temsilyete de yansımış ve ekmekçiler seçim yoluyla kendilerine Aleks'i baş nasb seçmişlerdi.²² Aynı tarihlerde Vidin'deki bakkal taifesi de kayıtlara geçmiş ancak bunlar kalabalık olduğu için sadece üç Müslüman ismi yazılmış diğerleri *gayruhum* ifadesiyle belirtilmişti. Gayruhum olarak belirtilenler içerisinde muhtemelen gayrimüslimler de bulunmaktaydı.²³ 23 Aralık 1699 tarihinde Vidin'de on altı kişilik kasap taifesinin tamamı Müslüman iken,²⁴ 18 Temmuz 1700 tarihine dördü gayrimüslim olmak üzere toplam on beş kişilerdi.²⁵

¹⁹ Osmanlı'da gayrimüslim esnaf hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Demirtaş, *Osmanlıda Fırıncılık (On yedinci Yüzyıl İstanbul Örneği)* (Ankara: Atıf Yayınları, 2014), 26-27.

²⁰ National Library of Bulgaria (NLB), Vidin Şer'iyye Sicilleri (Vidin S 14, vk. 44/3.)

²¹ Vidin S 14, vk. 10/1.

²² Vidin S 14, vk. 44/1.

²³ Vidin S 14, vk. 10/4; Vidin S 14, vk. 44/4; Vidin S 14, vk. 44/5.

²⁴ Vidin S 14, vk. 10/2.

²⁵ Vidin S 14, vk. 44/2.

Vidin’de ekmekçi, mumcu, bakkal ve kasap taifesinden başka balıkçı ve nalbant taifesinin de ismi geçmekte ancak ayrıntıları hakkında bilgi verilmemektedir. Şehirde mevcut esnaf sınıflarının zaman zaman bir araya gelerek bazı ürünlerin fiyatlarını belirlemeleri²⁶ ve mahkeme kayıtlarına temel besin maddelerinin fiyatlarının yazılmış olması²⁷ şehirde kısmi bir standartlaşmanın olduğuna işaret etmektedir. Esnafın birlikte ahenk içerisinde gerçekleştirdiği bu işler şehirdeki keyfi uygulamaları engellenmiş, böylece maddi imkânları sınırlı yoksul halk korunmuştur.

1.2. Satışlar Konusundaki İlişkiler

Vidin’de Müslümanlarla gayrimüslimler arasında çok sayıda ev, dükkân, bağ, arsa ve değirmen alım-satımı mahkeme huzurunda yapılarak kayıtlara geçirilmiştir. Yapılan satış akitlerinin büyük kısmı, İslâm hukukunun satış unsurlarını ve şartlarını taşıyıp kanuna uygun yapıldığından sahih akit olarak kaydedilmiştir. 3 Ağustos 1707 tarihinde Debbağ Pervane Mahallesi’nden Ahmed Çelebi, mahallede olan evini Duka adlı zimmîye 97 esedi kuruşa satması sahih bir satışıdır.²⁸

Vidin’de incelenen dönemde on dokuz ev satışı gerçekleşmiş, bu satışlardan altısında satıcı Müslüman erkek, alıcı gayrimüslim erkek iken²⁹ dördünde durum bunun tersinedir.³⁰ Üç ev satışı gayrimüslim erkekler arasında gerçekleşmişti.³¹ Bir ev Müslüman erkekten gayrimüslim kadına,³² üç ev gayrimüslim kadından Müslüman erkeğe satılmıştı.³³ Bir ev gayrimüslim kadından gayrimüslim erkeğe,³⁴ bir ev de gayrimüslim erkekten gayrimüslim kadına satılmıştı.³⁵ Alım yapan Müslümanların çoğunluğunun ya ağa unvanı taşıması ya da askeri sınıftan olması dikkat çekmektedir. Bu kişiler muhtemelen üst gelir grubuna dâhillerdi. Gerçekleşen üç ev satışında zaruri sebepler bulunmaktaydı. Bu zorunluluklardan ikisi varislerin, ölenin borcunu ödeme gerekliliğinden doğarken,³⁶ diğlerinde yetim bir kızın nafaka temini söz konusuydu.³⁷

En fazla satılan gayrimenkullerden ikinci sırada bağ satışı gelmektedir. Satışa konu olan bağlar, bazen Vidin’in dışında, çoğunlukla köylerde bulunmaktaydı. İncelenen dönem içerisinde mahkemede on üç kez bağ satışı gerçekleşmişti. Bağların fiyatı şehre yakınlık ve içerisinde bulu-

²⁶ Vidin S 14, vk. 10/1; Vidin S 14, vk. 44/1.

²⁷ Vidin S 14, vk. 10/2; Vidin S 14, vk. 44/2; Vidin S 14, vk. 10/3; Vidin S 14, vk. 10/4; Vidin S 14, vk. 44/5; Vidin S 14, vk. 44/4; Vidin S 14, vk. 10/6.

²⁸ Vidin S 38, vk. 97/4; Benzer satışlar için bk. Vidin S 38, vk. 97/2; Vidin S 9, vk. 15/2; Vidin S 14, vk. 9/3; Vidin S 161a, vk. 98/1.

²⁹ Vidin S 161a, vk. 105/41; Vidin S 161a, vk. 73/2; Vidin S 161a, vk. 173/1; Vidin S 60, vk. 58/7; Vidin S 38, vk. 97/4; Vidin S 9, vk. 97/2.

³⁰ Vidin S 8, vk. 11/1; Vidin S 8, vk. 7/2; Vidin S 57, vk. 14/1; Vidin S 161a, vk. 51/1.

³¹ Vidin S 161a, vk. 10/1; Vidin S 161a, vk. 133/1; Vidin S 9, vk. 15/2.

³² Vidin S 38, vk. 97/2.

³³ Vidin S 60, vk. 65/5; Vidin S 8, vk. 39/2; Vidin S 8, vk. 52/3.

³⁴ Vidin S 161a, vk. 33/2.

³⁵ Vidin S 161a, vk. 15/1.

³⁶ Vidin S 161a, vk. 51/1; Vidin S 161a, vk. 33/2.

³⁷ Vidin S 8, vk. 54/5.

nan asma kökü sayısına göre değişmekteydi. Bağlardan dördü gayrimüslim kadınlardan gayrimüslim erkeklere,³⁸ üçü gayrimüslim erkeklerden Müslüman erkeklere,³⁹ üçü gayrimüslim erkekten gayrimüslim erkeğe,⁴⁰ biri gayrimüslim kadından Müslüman erkeğe,⁴¹ biri gayrimüslim kadından gayrimüslim kadına,⁴² biri de Müslüman erkekten gayrimüslim erkeğe satılmıştı.⁴³ Bağ satışlarında gayrimüslimler, Müslümanlara göre daha aktif rol alırlarken, Müslüman kadınlar ne alıcı ne de satıcı konumunda bağ satışlarına dâhil olmuşlardı.

Vidin'de arsa, dükkân ve ev arsası satışları da altı kez mahkemeye taşınan davalardandı. Bu davaların ikisinde Müslüman erkek gayrimüslim erkeğe,⁴⁴ birinde gayrimüslim kadın gayrimüslim erkeğe,⁴⁵ birinde de gayrimüslim erkek gayrimüslim kadına arsa satmıştı.⁴⁶ Bunların dışında bir mumcu dükkânı arsası⁴⁷ ile üç bölme giyim dükkânı arsası ve bir ev arsası satışa konu olmuştu.⁴⁸

Vidin'de incelenen dönemde üç defa dükkân satışı gerçekleşmişti. Dükkânların bölmeleri bâb olarak isimlendirilmiş ve dükkân fiyatları, bâb sayısı arttıkça artış göstermişti. Yapılan satışlardan ikisinde Müslüman erkek satıcı, gayrimüslim erkek alıcı iken⁴⁹ birinde satıcı gayrimüslim kadın, alıcı Müslüman erkekti.⁵⁰

6 Eylül 1714 tarihinde Ebubekir Çelebi'nin⁵¹ ve 9 Nisan 1715 tarihinde Ali Çelebi'nin birer tuz mahzenlerini gayrimüslimlere satışları kayıtlara geçmişti.⁵² Her iki satışta satıcıların Çelebi unvanına sahip olmaları, bunların belirli bir gelir seviyesine sahip olduklarını göstermektedir.

Vidin'de gerçekleşen satışlarda devletin genelinde yaygın olan ve kati satış anlamına gelen *bey'-i bât* satış türü kullanılmışken, kararlaştırılan belli bir süre içerisinde satılmı geri almak şartıyla yapılan *bey' bi'l-vefa* satış türü de zaman zaman satışlara konu olmuştu. *Bey' bi'l-vefa* türü satışlarda borçlu olan kişi borcuna karşılık bir gayrimenkulünü rehin bırakmış,⁵³ bedel getirildiğinde satışa konu edilen mülk asıl sahibine geri verilmişti. Vidin'de Müslümanlarla gayrimüslimler arasında gerçekleşmiş satışlardan sonra mahkemeye yansıyan herhangi bir davaya tesadüf edilmemesi bu satışların ihtilafsız sonuçlandığına işaret etmektedir.

³⁸ Vidin S 14, vk. 13/3; Vidin S 161a, vk. 98/1; Vidin S 161a, vk. 61/2; Vidin S 161a, vk. 61/3.

³⁹ Vidin S 14, vk. 9/9; Vidin S 14, vk. 32/5; Vidin S 14, vk. 13/1.

⁴⁰ Vidin S 14, vk. 12/2; Vidin S 305, vk. 35/1; Vidin S 161a, vk. 100/2.

⁴¹ Vidin S 8, vk. 54/5.

⁴² Vidin S 161a, vk. 61/1.

⁴³ Vidin S 14, vk. 14/2.

⁴⁴ Vidin S 38, vk. 203/1; Vidin S 14, vk. 33/2.

⁴⁵ Vidin S 14, vk. 14/3.

⁴⁶ Vidin S 14, vk. 2/4.

⁴⁷ Vidin S, vk. 14, 12/1.

⁴⁸ Vidin S, vk. 14, 43/1.

⁴⁹ Vidin S 8, vk. 11/3; Vidin S 54, vk. 79/1.

⁵⁰ Vidin S 8, vk. 16/3.

⁵¹ Vidin S 161a, vk. 101/1.

⁵² Vidin S 161a, vk. 136/1.

⁵³ Vidin S 14, vk. 9/8; 14 numaralı defterin sonundaki numarasız sayfada bulunan 1. hüküm; Vidin S 42, vk. 41/2.

1.3. Alış-Veriş ve Ortaklık İlişkileri

Vidin’de Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında alış-verişlerin gerçekleştiği, gayrimüslimlerin yöneticiler ile bu türden ilişkilere dâhil oldukları anlaşılmaktadır. Dava konularına baktığında alış-veriş ilişkileri sonucunda yaşanan sorunların daha sık mahkemeye yansıdığı, tescil anlamında başvuruların fazla olmadığı dikkat çekmektedir.

15 Şubat 1707 tarihinde Dafine mahkemeye giderek hamamcı Süleyman Beşe’yi şikâyet etmişti. Dafine, üç sene önce Süleyman ile ortak İstanbul’a karasığır gönderdiğini ancak bu alış-verişte Süleyman’ın üzerinde 320 kuruş alacağı kaldığını ve buna dair elinde temessük bulunduğunu söylemişti. Kadı karşısına gelen Süleyman, temessükü zorla vermek durumunda kaldığını ifade etmiş ve borcu ödemek istememişti. Ancak kadı, vali ve hâkim olan yerlerde ikrah’ın muteber olmadığını söyleyerek Süleyman’ın bu parayı ödemesine karar vermişti.⁵⁴ Yine 25 Ağustos 1713 tarihinde Nedele adlı zimmî kadın, Kolcu Mehmed’i koyun satışı işinde kendisini aldatmakla (*gabn-i fahiş*) suçlamış ve aldatmadan dolayı yaşadığı ekonomik kaybın giderilmesini istemişti. Durumu detaylı araştıran kadı, birçok kişinin de Kolcu Mehmed’in işlerinde *gabn-i fahiş* olduğunu mahkemeye haber vermeleriyle Nedele’nin ekonomik kaybının giderilmesine karar vermişti.⁵⁵ Her iki davada davacı konumunda olan gayrimüslimlerin haklarının teslim edilmiş olması Vidin kadısının dinsel temelde bir ayırım yapmadığını ve adil hareket ettiğini göstermektedir.

Vidin’de yaşayan Müslim ve gayrimüslimler ticari ilişkilerde ortaklık yapmışlar ve bazen bu ortaklıklara dair sorunlarını çözmek bazen de ortaklıklarını tescil ettirmek amacıyla şer’iyye mahkemelerine müracaat etmişlerdi. 26 Ağustos 1721 tarihinde İsmail Odabaşı, mahkemeye giderek Ermeni Serkiz ile ortak olduğunu kaydettirmişti.⁵⁶ İsmail’in mahkemede ortaklığını tescil ettirmesinin nedeni, ileride yaşanması muhtemel bir olumsuzluğun önüne geçmektir. 21 Mayıs 1741 tarihinde ise David, bakır madeni ortaklığı işinde Yahudi İsak ile yaşadığı sorunu kadı mahkemesine gelerek çözmeye çalışmıştı.⁵⁷ 6 Ekim 1711 tarihinde de Yahudi Hayımya ve Salom mahkeme huzurunda hesaplaşıp ortaklıklarını bitirmişlerdi.⁵⁸

Vidin’de yaşayan gayrimüslimler, devlet görevlileriyle yaşadıkları sorunları da mahkemeye taşımışlardı. Haziran 1721 tarihinde Vidin’de mirî habbaz (devletin resmi ekmek üretici esnafından) olan Ohan, şehirde ambar olan buğday, arpa ve tuzdan 4800 keyli mahkeme huzurunda defterdardan teslim almıştı.⁵⁹ Aynı şekilde 9 Nisan 1720 tarihinde Vidin’de mirî habbaz olan Kirkor ve Arakil de askeri taife için ürettikleri ekmeğin parasını defterdardan mahkeme huzurunda almışlardı.⁶⁰

Vidin’de yaşayan gayrimüslimler alış-veriş işlerinde herhangi bir kısıtlamaya maruz kalmamış, hatta bu tür işlerde Müslümanlardan daha aktif olmuşlardı. Gayrimüslimler içerisinde Yahudiler, maden ocaklarını işletmiş ve ticari işlerde diğer gayrimüslimlerden daha fazla ön

⁵⁴ Vidin S 38, vk. 81/3.

⁵⁵ Vidin S 161a, vk. 17/1.

⁵⁶ Vidin S 8, vk. 60/5.

⁵⁷ Vidin S 9, vk. 121/2.

⁵⁸ Vidin S 60, vk. 26/3.

⁵⁹ Vidin S 8, vk. 60/1.

⁶⁰ Vidin S 8, vk. 7/1.

plana çıkmışlardı. Bilindiği gibi Osmanlıda ticaret genel olarak Müslüman olmayan halkın tekelindeydi.⁶¹ Anlaşılan bu durum Vidin için de geçerliydi.

1.4. Borç İlişkileri

Kişiler arası yardımlaşma ve dayanışma şekillerinden olan borç alıp-verme Vidin’de de sık yaşanan Müslim-gayrimüslim ilişkilerinden idi. Bilindiği gibi karz geri ödemek üzere verilen mal veya birine borç vermek anlamına gelirken,⁶² deyn kişinin zimmetinde sabit olan borçları ve alacaklıya ait bulunan malları ifade edip konusu misli maldı.⁶³ Vidin’de Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki borç ve alacak ilişkileri şer’iyye sicillerine genel olarak üç şekilde yansımıştı.

Birincisi, nakit olarak alınan borcun tescilini içeren hüccet belgesiydi. Bu tür kayıtlarda borcun miktarı, süresi ve ödenmediği takdirde nasıl tahsil edileceği açıkça belirtilmişti. 26 Şubat 1706 tarihinde Belço ile Veli İbrahim Beşe mahkemeye giderek İbrahim’in, Belço’ya 44 kuruş borcu olduğunu ve bu borcun üç ay içerisinde tahsil edileceğini kayıt altına aldırılmışlardı.⁶⁴ Bu türden davalarda tarafların mahkemeye giderek beyanda bulunmaları yaşanması muhtemel anlaşmazlıkları önleme çabasıydı. Zira mahkemece taraflara verilen borç hüccetleri, bir nevi borç senedi yerine geçip duruma hukuki bir boyut kazandırmakta ve borcun ödenmemesi ihtimalini ortadan kaldırmaktaydı.

İkincisi, çeşitli mal ve eşya alış-verişleri neticesinde kalan miktarın ödenmemesi durumunda alacaklı kişinin konuyu mahkemeye intikal ettirilmesiyle kayıtlara geçmişti. 28 Mart 1721 tarihinde mahkemeye yansıyan Süleyman’ın davası bu türdendi. Süleyman, babasının duvar inşası için neccar taifesinden Jivko’ya 8,5 kuruş verdikten sonra öldüğünü ve duvar işinin hayata geçmediğini ifade ederek paranın alınmasını talep etmişti. Sorgulanan Jivko durumu inkâr edince mahkeme Süleyman’dan söylediklerini ispatlamasını istemişti. Bu talep üzerine Süleyman, Ahmed ve Osman adlı kişileri şahit olarak mahkemeye götürmüş ve bu kişilerin; 1,5 yıl önce Jivko’nun kendi huzurlarında duvar binası için Süleyman’ın babası İbrahim’e 8,5 kuruş borcu olduğunu ikrar ettiğini söylemelerinin ardından davalının parayı ödemesine karar verilmişti. Jivko verilen bu karar üzerine mahkeme huzurunda Süleyman’dan bir ay zaman istemiş, Süleyman da bu teklifi kabul etmişti.⁶⁵

Üçüncüsü ise ölen kişilerin kimden ne kadar alacağını veya borcunun bulunduğunu gösteren tereke kayıtlarıydı. Bilindiği üzere tereke kayıtları, ölen kimselerin bıraktığı her türlü malın, alacak, borç, vasiyet, hibe ve benzeri işlemlerin bir dökümüydü. Osmanlı Devleti’nde gayrimüslimler bu konuda kendi hukuklarına tabi olsalar da tarafların isteğiyle bu türden davalara kadı mahkemeleri de bakabilmişti. Vidin sicillerinde gayrimüslim terekelerine dair çokça kayıt

⁶¹ Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat’a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2001), 217.

⁶² H. Yunus Apaydın, “Karz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 14: 520.

⁶³ M. Akif Aydın, “Deyn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9: 266-267.

⁶⁴ Vidin S 38, vk. 55/3.

⁶⁵ Vidin S 8, vk. 32/5; Benzer dava kayıtları için bk. Vidin S 60, vk. 34/1; Vidin S 8, vk. 54/6; Vidin S 38, vk. 81/3.

mevcuttur.⁶⁶ Gerek gayrimüslimlerin gerekse Müslümanların sicil defterlerinde dağınık bulunan tereke kayıtlarında, birbirleriyle borç ve alacak ilişkisi sürdürdükleri görülmektedir. 2 Kasım 1730 tarihli Yuvan’ın tereke kaydında; Uzun Mehmed Paşa, Ahmed Paşa ve Hüseyin Paşa’ya farklı miktarlarda borcu olduğu kaydedilmişti.⁶⁷ 10 Kasım 1730 tarihli el-Hac Mehmed’in tereke kaydında ise; zimmî Yuvan’ın zimmetinden 480, Hırsto’nun zimmetinden 8.400, Kıracı’nun zimmetinden 660, Çarko’nun zimmetinden 480, Rado’nun zimmetinden 120 ve Perde’nin zimmetinden 150 kuruş alacağı olduğu yazılmıştı.⁶⁸

Vidin’de mahkemeye yansıyan borç davalarında, dikkati çeken noktalardan biri borca kefil gösterilmesidir. Müslim-gayrimüslim ilişkilerinde borca kefil gösterme ileride borcun ödenmesini garantileme düşüncesinden kaynaklanmaktaydı. Çünkü borcun ödenmemesi veya verecekinin ölmesi durumunda, borca kefil olan kişi borçtan sorumlu tutulmuştu. Mesela Kande adlı kadın, kocası Vefto’nun, Arslan adlı kişiden aldığı 200 bin akçelik borca kefil olmuş, kocası firar ettiği için borcu kendisi ödemek zorunda kalmıştı.⁶⁹

Vidin’de nakit borçlar bazen farklı şekillerde ödenebilmişti. 12 Kasım 1721 tarihli davada Ohan, defterdar Mustafa Ağa’ya olan borcuna karşılık birer adet kebir ve sağır kantar, iki adet mizan (terazi), dört adet fıçı, bir adet kevgir leğeni, bir adet tencere, iki adet kazgan ve bir adet beygir vermişti.⁷⁰

Merkezi hükümetten Vidin kadısına, Müslim-gayrimüslim borç ve alacak davalarıyla ilgili hükümler de yazılmıştı. Eylül 1712 tarihinde Derviş Mehmed’in merkeze arzual sunmasıyla yazılan hüküm kayıtlara geçmişti. Hükümde; Derviş Mehmed’in İlya, Yıvan ve Andre isimli kişilerden 225 kuruş alacağı olduğu, ancak bu kişilerin zamanı geçti diye borçlarını ödemedikleri belirtilmiş ve Derviş Mehmed’in hakkının teslimi istenmişti.⁷¹

İncelenen dönemde Vidin mahkemesine yansıyan alacak-verecek davalarında verilen kararlara gayrimüslimlerin itiraz etmemeleri, duruma rıza gösterdiklerine işaret etmektedir. Zira Osmanlı kadısı, kendisine intikal eden bu tür davalarda hakkaniyet prensibinden taviz vermemiş, Müslim-gayrimüslim ayırımı yapmamıştı.

1.5. Miras ve Tereke İlişkileri

Gayrimüslimler açısından İslâm miras hukukunun getirdiği en önemli kısıtlama din ayrılığının miras engeli kabul edilmesidir. İslâm hukukundaki bu kural, Müslümanlarla gayrimüslimlerin birbirilerine mirasçı olmalarını engellemiş,⁷² Müslüman bir erkek, ehl-i kitap bir kadınla evlenebilmiş, ancak bu çiftler birbirine mirasçı olamamıştır. Zira kadına ait miras Müslüman olan

⁶⁶ Vidin S 8, vk. 44/1; Vidin S, 9, vk. 16/1; Vidin S 10, vk. 35/1; Vidin S 14, vk. 18/2; Vidin S 38, vk. 138/1; Vidin S 40, vk. 25/3; Vidin S 42, vk. 12/2; Vidin S 43, vk. 24/1; Vidin S 54, vk. 21/1; Vidin S 60, vk. 32/2; Vidin S 81, vk. 92/2; Vidin S 160a, vk. 5/1; Vidin S 161a, vk. 9/1; Vidin S 160a, vk. 66/2; Vidin S 160a, vk. 76/3.

⁶⁷ Vidin S 10, vk. 55/1.

⁶⁸ Vidin S 10, vk. 57/2.

⁶⁹ Vidin S 60, vk. 45/1.

⁷⁰ Vidin S 8, vk. 68/5.

⁷¹ Vidin S 161a, vk. 47/1.

⁷² Gül Akyılmaz, “Tanzimat’tan Önce ve Sonra Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü”, *Yeni Türkiye Dergisi (Ermeni Özel Sayısı 2)* 38 (2001): 676.

kocayı, çocukları ve diğer akrabaları saf dışı bırakarak kadının dindaşı olan akrabalarına gitmiştir.⁷³ Ancak Vidin'de yaşayan ve Müslümanlarla evli olan gayrimüslim kadınlar miras hakkına sahip olabilmişlerdi. Mart 1708 tarihinde Lomgrad Palakası'nda vefat eden Dizdar Osman Ağa'nın veraseti zevcesi Pelika'ya ve küçük oğlu İbrahim'e kalmıştı. Vidin'de vârisiz ölenlerin terekesini beytülmale aktarmakla görevlendirilen yeniçerilerden Ahmed Beşe, Osman'ın mallarını beytülmale aktarmak istediğinde Pelika mahkemeye giderek hakkını talep etmişti. Pelika, içlerinde Şeyh Ahmed Efendi Camisi'nin İmamı Abdullah'ın da bulunduğu birkaç Müslüman şahitle durumunu ispatlamış ve kocasından kalan hissenin ¼'ini kendi, ¾'ünü de oğlu için almayı başarmıştı.⁷⁴

İslâm hukukunda yukarıda belirtilen kuraldan dolayı Vidin'de Müslümanlarla gayrimüslimlerin miras konusundaki ilişkileri farklı boyutlarda mahkemeye yansımıştı. Miras ve tereke paylaşımalarında gayrimüslimler, aralarında anlaşamadıkları durumda kadı mahkemelerine başvurarak sorunlarını çözmeye çalışmışlardı. 17 Ağustos 1733 tarihinde ölen Opre'nin veraseti karısı Yone, oğlu İsvetko ve iki kızı Petka ile Teodora'ya kalmış ancak bu kişilerin isteği üzerine mahkeme tarafından terekesi tahrir edilmiş, eşyaları satılarak yine mahkeme huzurunda varisleri arasında paylaştırılmıştı.⁷⁵ Varissiz ölen gayrimüslimlerin terekeleri beytülmal emini tarafından tahrir edilip masrafları düştükten sonra kalanı beytülmale aktarılırken,⁷⁶ eşlerinden başka varisi olmadan ölenlerin terekelerinin bir miktarı kalan eşe, bir miktarı ise beytülmale aktarılmıştı.⁷⁷

Gayrimüslimler, tereke ve miras taksim işlerinde Müslüman devlet adamlarıyla, şahitlik işlerinde Müslüman vatandaşlarla dolaylı ilişkilerde bulunmuşlardı. 30 Ağustos 1713 tarihli Guruna'nın ve 30 Ekim 1700 tarihli Nedelö'nün davası bu türdendi. Guruna, ölen kocasından kendisine kalan parayı almak için mahkemeye başvurmuştu. Durumu araştıran kadı, Guruna'ya kalan paranın Vidin nazırı tarafından zapt edildiğini tespit etmiş ve paranın nazırdan alınıp kadına verilmesini sağlamıştı.⁷⁸ Bir dönümlük bağı haksız zapt etmekle suçlanan Nedelö? ise bu bağı kocasından kendisine kaldığını ve yirmi yıldır tasarrufunda olduğunu Hamza, Osman ve Şahin'in şahitliğiyle ispatlayabilmişti.⁷⁹

Vidin'de Müslümanlarla gayrimüslimler bazen de miras yoluyla edinilen malların tasarruflarıyla ilgili sorun yaşamışlardı. 1 Ağustos 1701 tarihinde El-Hacc Ferruh Mahallesi'nden Osman Beşe'nin davası kayıtlara geçmişti. Osman Beşe, karısından kendisine miras kalan yarım dönüm arsayı İstoyan adlı zimmînin zapt ettiğini söyleyerek sualini talep etmişti. Ancak İstoyan arsayı 1,5 yıl önce Nedelko'dan aldığı iddia edince mahkeme ondan söylediklerini ispat etmesini

⁷³ Hüseyin Erdem, "İslâm-Osmanlı Aile Hukukunda Gayrimüslimler", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi* 7/24 (2016): 643.

⁷⁴ Vidin S 38, vk. 227/2.

⁷⁵ Vidin S 42, vk. 46/7; Benzer kayıtlar için bk. Vidin S 9, vk. 59/1; Vidin S 14, vk. 10/5; Vidin S 38, vk. 128/2; Vidin S 54, vk. 38/1; Vidin S 60, vk. 5/1; Vidin S 81, vk. 116/1; Vidin S 161a, vk. 20/1; Vidin S 161a, vk. 100/3; Vidin S, 305, vk. 52/2.

⁷⁶ Vidin S 9, vk. 5/2; Vidin S 10, vk. 80/2; Vidin S 40, vk. 25/3; Vidin S 42, vk. 12/2; Vidin S 43, vk. 24/1; Vidin S 54, vk. 21/1; Vidin S 81, vk. 92/2; Vidin S 160a, vk. 5/2.

⁷⁷ Vidin S 10, vk. 56/1; Vidin S 38, vk. 138/1; Vidin S 43, vk. 71/1.

⁷⁸ Vidin S 161a, vk. 16/2.

⁷⁹ Vidin S 14, vk. 25/4; Benzer dava için bk. Vidin S 161a, vk. 84/1.

istemmişti. İstoyan da Cedid Câmî Mahallesi’nden Abdülbaki ve Ahmed’i şahit göstererek söylediklerini ispatlamış ve Osman’ın davadan men edilmesini sağlamıştı.⁸⁰ 5 Ocak 1714 tarihinde mahkemeye yansıyan bir dava Müslim-gayrimüslim ilişkilerine ilginç bir örnek oluşturmaktadır. Şöyle ki; Bedreddin Mahallesi’nden Şahin Abdullah’ın terbiyesinde bulunan gayrimüslim bir çocuk Müslüman olup Mustafa adını almıştı. Mustafa, bir süre sonra mahkemeye giderek annesi Mariya’dan ölen babasından kalan hissesini talep etmişti. Mariya ise oğluna kalan hisselerin çocuğun amcası tarafından alındığını, amcanın çocuğa bir süre baktıktan sonra öldüğünü ifade etmişti. Bu durum karşısında Mariya’ya doğru söylediğine dair yemin teklif edilmiş, Mariya kendi dini üzere yemin edince Mustafa davadan men edilmişti.⁸¹ 29 Ekim 1700 tarihinde mahkemeye yansıyan dava ise diğer davalardan farklıdır. Üç yıl önce ölen Yuvar adlı kişinin üç oğlu bulunmaktaydı. Bu oğullardan ikisi babanın ölümünden sonra Müslümanlığı kabul ederek Ahmed ve Mustafa isimlerini almışlardı. Mahkeme bu çocuklara Ali Beşe’yi vasi tayin etmiş ve vasinin talebiyle Yuvar’ın muhalefatı tahrir edilmişti. Terekeden masraflar düştükten sonra kalan para kardeşlere eşit şekilde taksim edilmişti.⁸²

2. SOSYAL KONULAR

Farklı millet ve dinlerden oluşan insanların birlikte yaşadığı Vidin’de Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki sosyal ilişkiler dört başlık altında örnekler verilerek anlatılacaktır.

2.1. Evlenme ve Nikâh

Osmanlı Devleti’nde gayrimüslimlerin evlenme ve nikâh işleri ruhani liderleri tarafından yapılmaktaydı.⁸³ İki zimmînin evlenme ve boşanmasıyla ilgili belgelerin çoğunda; “*bir zimmîye erinden kaçarsa veya bir zimmî avret almı ve boşanmalı olsa, aralarında rahib-i mezburdan başka hiç kimse girmeye ve karışmaya*”⁸⁴ şeklindeki ifadeye tesadüf edilmiş olsa bile Vidin’de bazen Müslüman din adamlarının bu kurala uymadıkları ve gayrimüslimlerin nikâhlarını kıydıkları, Vidin’deki görevlilere yazılmış emirlerden anlaşılmaktadır. Mesela 18 Haziran 1700 tarihinde Vidin haslar voyvodası ve Fethü’l-İslâm mukataası zâbitına gönderilen hüküm, İstanbul Patriği Kalinkos’un Divan-ı Hümayun’a arzu hal sunmasıyla yazılmıştı. Kalinkos, patrikliğine dâhil yerlerde fetihten beri ellerindeki berata göre zimmîlerin evlenme ve boşanma işlerinin metropolitler ve papazlar tarafından yürütüldüğü ancak Vidin ve Fethü’l-İslâm’da kadı ve naiplerin para için bu işleri yaptıklarından şikâyetçiydi. Şikâyeti dikkate alan hükümet, hemen yetkililere emir yazarak bu işi yapanlara mani olmalarını istemişti.⁸⁵

Gayrimüslimlerin nikâh işleriyle ilgili yapılan düzenlemelere rağmen Vidin’de yaşayan gayrimüslimlerin bu işler için şer’iye mahkemelerini kullandıkları kayıtlardan anlaşılmaktadır.

⁸⁰ Vidin S 14, vk. 29/3; Benzer dava için bk. Vidin S 38, vk. 72/2.

⁸¹ Vidin S 161a, vk. 37/2.

⁸² Vidin S 38, vk. 198/1.

⁸³ M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2012), 245.

⁸⁴ İbrahim Özcoşar, “Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Hukuki durumu ve Millet Sistemi”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 7 (2003): 131.

⁸⁵ Vidin S 14, vk. 7/5; Benzer diğer emirler hakkında bk. Vidin S 42, vk. 78/1; Vidin S 305, vk. 24/2; Vidin S 305, vk. 63/1.

İslâm hukukunda kadınlara nikâhta verilen mehir de bu işlemler sırasında belirlenmişti. 2 Ağustos 1707 tarihinde Oğrina? ile Ustoyan mahkemede 4 kuruş nikah ile Kethüdâyeri el-Hac Ali, Ali Çelebi ve Muhzır Osman'ın huzurunda birbirilerini kabul ettiklerini ifade etmişlerdi.⁸⁶ Bu türden davalarda Müslümanlar çoğunlukla gayrimüslimlere şahitlik noktasında ilişki geliştirmişlerdi. Bazen de İslâm dinine göre ehl-i kitap bir zimmîyle evlenebilen Müslüman erkekler, çok sık olmasa da evliliğe taraf olarak gayrimüslimlerle bu türden ilişkiler kurmuşlardı. 7 Ağustos 1718 tarihli dava, Müslüman bir erkekle gayrimüslim bir kadının evlenme talepleri hakkındadır. Nasuh Beşe, Debbağ Pervane Mahallesi imamına aynı mahalleden Dimitre ile evlenmek istediğini söylemiş ve “*herhangi bir mani'-i şer'iyye yoğ ise bizi akd-ı nikâh idesiz*” demişti.⁸⁷ 8 Şubat 1748 tarihinde de Mani, İslâm dinine geçerek Ayşe adını almıştı. Buraya kadar her şey normal gibi görünse de Ayşe, zimmî biriyle evli olduğundan evliliğinin devam etmesi mümkün değildi. Bu durumda kadı, Ayşe'nin kocası Bozi'ye Müslüman olmasını teklif etmiş fakat o bu teklife yüz çevirmişti.⁸⁸

Evlilik ve nikâh işlerinde Müslim-gayrimüslim ilişkileri bazen farklı şekillerde gelişmişti. Mesela 16 Mayıs 1707 tarihinde Vidin varoşunda yaşayan zimmî kadın, İslâm dinine geçmiş ve aynı gün 1000 akçe mihr-i müeccel ile Hüseyin'e nikâh olmuştu.⁸⁹ 3 Eylül 1738 tarihinde zimmî bir kadınla evli olan Ahmed, mahkemede karısının Müslüman olduğunu söylemiş ve mehrinin 1300 kuruş olduğunu kayıt altına aldırılmıştı.⁹⁰ Her iki dava kaydında Müslümanlarla evlenen zimmî kadınların, İslâm dinini kabul etmeleri dikkat çekmektedir. Burada akla gelen ilk şey mehir alma arzusu olsa da İslâm hukukunda bu hakkı elde etmek için Müslüman olmanın şart olmadığı kuralı⁹¹ kadınların İslâm dinini seçmelerinde başka nedenlerin etkili olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

Vidin şehrindeki ihtidalar Sofya ve diğer Osmanlı şehirlerindekiilerden farklılık arz etmekteydi. Zira bu şehirlerdeki ihtidalar çoğunlukla toplum içi ilişkilerden kaynaklanan bir yapı taşıması sebebiyle hem psikolojik hem de sosyo-kültürel faktörlerden etkileşim sonucu meydana gelmişti. Oysa Vidin sınır şehri olmasından dolayı buradaki ihtida hareketleri mülteciler ve savaş esirleri arasında da gerçekleşmekteydi. Bu yönüyle bakıldığında Vidin'de ihtida hareketlerinin bir kısmının sosyo- kültürel etkileşim sonucu meydana gelmediği ve Müslüman topluluklar arasında ikamet etmeyen kişiler arasında gerçekleştiği dikkat çekmektedir.⁹²

⁸⁶ Vidin S 38, vk. 98/3; Benzer kayıtlar için bk. Vidin S 10, vk. 1/5; Vidin S 10, vk. 121/5; Vidin S 14, vk. 9/11; Vidin S 38, vk. 93/3; Vidin S 42, vk. 3/4; Vidin S 42, vk. 108/6.

⁸⁷ Vidin S 161a, vk. 85/1.

⁸⁸ Vidin S 81, vk. 134/3.

⁸⁹ Vidin S 38, vk. 90/3.

⁹⁰ Vidin S 40, vk. 97/5.

⁹¹ İlber Ortaylı, “Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek Şeriat ve Örf”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* (Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992), 2: 458.

⁹² Hava Selçuk, “Şer'iyye Sicillerine Göre Vidin, Silistre ve Sofya'da İhtida Hareketleri (XVIII ve XIX. Yüzyıl)”, *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)* 25/1(2014): 52-55.

2.2. Boşanma ve Mehir

Özel hukuku ilgilendiren konularda gayrimüslimlerin kendi hukuklarına tabi olmalarına ve şer‘iyye mahkemelerini kullanmaları durumunda kendilerine İslâm hukukunun uygulanacağını bildikleri halde bu mahkemeleri yoğun şekilde kullandıkları sicil kayıtlarından anlaşılabilir.⁹³ Hatta bu ilgiden rahatsız olan gayrimüslim din adamlarının merkeze yaptığı şikâyetler kayıtlara geçmişti. Yapılmış bir şikâyet üzerine Vidin kadısına 10 Mart tarihinde yazılan hükmünde; zimmîlerin avret boşadığında ya da aldığı metropolite müracaat etmeleri, akd-i nikâh veya fesh-i nikâh için kiliselerin istedikleri yemin ve aforoz kâğıtlarının metropolitten alınması gerekliliği vurgulanmıştı.⁹⁴

Mehir, kadına evlilik esnasında ödenen para veya malı ifade edip peşin ödenebileceği gibi, bir kısmı peşin verilir diğer kısmı daha sonraya ertelenebilirdi.⁹⁵ Burada bahse konu olan mehir, sonraya ertelenen ve boşanma kayıtlarında yer alan mehirdir. 17 Ocak 1715 tarihinde İstapan ve Mariya çifti, kadı mahkemesine giderek boşanmış ve Mariya kocasının zimmetinde olan 3 kuruş mehrini mahkemede teslim almıştı.⁹⁶ Kadı mahkemesine boşanmak için giden gayrimüslimler, çoğunlukla anlaşmalı boşanma talebinde bulunmuşlardı. Bu tür boşanmalarda kadın, kocasının zimmetinde olan mehir, nafaka ve her türlü hakkından vazgeçerlerdi. Zimmî kadınların bu ekonomik kayıpları göze alarak kadı mahkemelerine gitmelerinde kiliselerde karşılaştıkları zorluklar etkili olmuştu. Zira 28 Haziran 1714 tarihinde İstepko adlı kadın, beşinci kez evlenmek istediğinde papaz tarafından rencide edilmişti. Kendi cemaatinde sorununu çözemeyen İstepko için tek alternatif kadı mahkemesi olmuştu.⁹⁷ Gayrimüslimlerin boşanma işi için kadı mahkemelerini tercih etmelerinde; kadı mahkemelerinde boşanma nedenlerinin derinlemesine irdelenmemesi, uzlaşma döneminin olmaması, üçten fazla evliliklere yasaklama getirilmemesi ve mahkeme harçlarının daha uygun olması gibi nedenler oldukça etkiliydi.⁹⁸ Bu türden boşanmalarda gayrimüslimler, Müslümanları şahit gösterek onlarla ilişki geliştirmişlerdi. 19 Temmuz 1730 tarihinde Vekan

⁹³ A. Nühket Adıyeye, “XVII. Yüzyıl Girit (Resmo) Kadı Sicillerinde Zimmi Davaları”, *Pax Ottomana-Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, ed. Kemal Çiçek (Haarlem-Ankara: SOTA-Yeni Türkiye Yayınları, 2001): 78.

⁹⁴ Vidin S 42, vk. 78/1.

⁹⁵ M. Âkif Aydın, “Mehir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28: 389.

⁹⁶ Vidin S 161a, vk. 127/5.

⁹⁷ Vidin S 161a, vk. 85/1.

⁹⁸ Svetlana Ivanova, “Hristiyan Rumeli Kadınları Evlilik Sorunları ve Kadı Sicilleri (17. ve 18. Yüzyıllar)”, *Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları Toplumsal Cinsiyet, Kültür, Tarih*, der. A. Buturovic- C. Shick (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1999), 178; Rossitsa Gradeva, “Orthodox Christians in the Kadi Courts: The Practice of the Sofia Sheriat Court, Seventeenth Century”, *Islamic Law and Society* 4/1 (Brill: y.y., 1997): 59; Svetlana Ivanova, “Muslim and Christian Women Before the Kadi Court in Eighteenth Century Rumeli: Marriage Problems”, *Oriente Moderno* 18/79 (1999): 171-172; İbrahim Etem Çakır, “Zimmî Kadınlar Kadı Mahkemesinde: Sofya 17. Yüzyıl”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 21 (2014): 50; Dragana Amedoski, “Osmanska žena na Centralnom Balkanu izmedu stereotipa i stvarnosti (16-18. vek)”, *Glasnik Etnografskog Instituta SANU* 66/1 (2018): 124-126.

adlı zimmînin boşanma sonrasında karısından olan haksız taleplerinden kadın, Alî Beşe ve Mustafa Beşe'nin şahitliğiyle kurtulmuştu.⁹⁹ Ayrıca bu türden davalarda mahkemelerde müşahit olarak yer alan şuhûdü'l-hâl'in çoğunlukla Müslümanlardan oluşması, Vidin'de Müslim-gayrimüslim ilişkilerinin farklı bir boyutu olarak değerlendirilebilir.¹⁰⁰

Vidin'de boşanma ve boşanmanın sonucunda yaşanan sorunlarda gayrimüslimlerin kendi cemaat mahkemeleri yerine kadı mahkemelerini tercih etmeleri ve İslâm hukuku çerçevesinde verilen kararlara itiraz etmemeleri bu işleyişten memnun olduklarına işaret etmektedir. Bu türden davalar üzerinden Müslümanlarla kurdukları ilişkiler ise şehirde dinsel bir ayrışmanın olmadığını göstermektedir.

2.3. Vâsilik, Vekillik, Şahitlik ve Kefalet

Vâsi, vefat eden bir şahsın reşit olmayan çocuklarına karşı bazı sorumlulukları yerine getirmek ya da bu kişinin geride kalan mallarıyla ilgili işlemleri yürütmekle görevli kişidir.¹⁰¹ Vidin mahkemesi, gayrimüslimlerin vâsilik davalarına da bakmıştır. Bu türden davalarda mahkeme oldukça hassas davranmış, yetim çocuklara genellikle anneleri,¹⁰² amcaları,¹⁰³ teyzeleri¹⁰⁴ gibi birinci dereceden akrabaları bazı durumlarda ise akraba olmayan kişiler vâsilik yapmıştı.¹⁰⁵ Burada temel kıstas vâsi olabilecek kişinin doğruluk ve sadakatiyle tanınmış olmasıydı. 14 Eylül 1730 tarihinde Şeyh Ahmed Efendi Mahallesi'nden ölen Palo'nun üç çocuğuna anneleri Yuvane'nin vâsi atanması, *zeyl-i kitâbta muharrerü'l-esâmî müslimîn* olarak tanımlanan kişilerin mahkemeye gidip Yuvane'nin bu işin üstesinden gelebilecek marifetlere sahip olduğunu haber vermeleriyle gerçekleşmişti.¹⁰⁶ Bazı durumlarda vâsinin yapacağı işlerin denetimi için nazır atanması da yapılmıştır. Yuvane'nin bütün olumlu özelliklerine rağmen Serkeş adlı kişinin nâzır atanması Yuvane'nin daha tedbirli davranmasını sağlama amaçlıdır. Vâsi seçilen kişiler, çocukların lehine olan bütün işleri takip etmiş,¹⁰⁷ işi yapamadıklarını hissettiklerinde kendi rızalarıyla vâsilikten ayrılmışlardır.¹⁰⁸ Gayrimüslim çocuklara çoğunlukla gayrimüslim biri vasi atanmakla birlikte, Müslüman

⁹⁹ Vidin S 10, vk. 45/1; Boşanma davalarındaki Müslüman şahitler için bk. Vidin S 38, vk. 245/3; Vidin S 42, vk. 108/1.

¹⁰⁰ Vidin S 9, vk. 3/3; Vidin S 10, vk. 45/1; Vidin S 14, vk. 2/3; Vidin S 38, vk. 256/3; Vidin S 38, vk. 245/3; Vidin S 60, vk. 18/1; Vidin S 161a, vk. 31/2; Vidin S 161a, vk. 127/5; Vidin S 10, vk. 121/5; Vidin S 38, vk. 90/3; Vidin S 40, vk. 97/5; Vidin S 42, vk. 108/6.

¹⁰¹ Ali Bardakoğlu, "Vesayet", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yay., 2003), 43: 66.

¹⁰² Vidin S 161a, vk. 32/1; Vidin S 10, vk. 78/1.

¹⁰³ Vidin S 81, vk. 79/1; Vidin S 81, vk. 80/1; Vidin S 60, vk. 17/1; Vidin S 161a, vk. 128/2.

¹⁰⁴ Vidin S 8, vk. 14/4.

¹⁰⁵ Vidin S 38, vk. 125/1.

¹⁰⁶ Vidin S 10, vk. 78/1; Benzer kayıtlar için bk. Vidin S 161a, vk. 128/2; Vidin S 161a, vk. 32/1; Vidin S 161a, vk. 31/3.

¹⁰⁷ Vidin S 8, vk. 14/4; Vidin S 60, vk. 17/1; Vidin S 38, vk. 198/1.

¹⁰⁸ Vidin S 161a, vk. 128/2.

vâsi atandığı da olmuştu. 28 Temmuz 1708 tarihinde Mihail adlı çocuğa Ahmed Beşe vâsi atanmıştı.¹⁰⁹ İslâm hukukunun uygulamalarından olan vasilik, Vidin’de yetim kalan gayrimüslim çocukların haklarını korumakla birlikte, farklı dinlere mensup insanların yakın ilişkiler kurmalarına da hizmet etmişti.

Bir kişinin kendi yapabileceği bir işini farklı nedenlerle başka birine devretmesi anlamına gelen vekâlet müessesesine Vidin’de sıklıkla müracaat edilmekteydi. Vidin mahkemesinde vekil tayinleri iki şekilde yapılmaktaydı. İlki; vekil ve müvekkilin mahkemeye bizzat gitmeleri ve vekillik durumunu kadı huzurunda tescil ettirmeleriyle,¹¹⁰ ikincisi; dava esnasında vekillğin iki şahidin şahitliğiyle kanıtlanmasıyla gerçekleşmişti.¹¹¹ 25 Ağustos 1713 tarihinde Nedele’nin, Kolcu Mehmed hakkında açtığı davayı vekili ve aynı zamanda kocası Kristo takip etmişti.¹¹² Benzer şekilde 26 Şubat 1730 tarihinde Agora adlı kadın, vekili Trandofil aracılığıyla ölen oğlu Yorgaki’nin mallarından hissesini alabilmişti.¹¹³ Vidin’li gayrimüslimler vekâlet hususunda ağırlıklı olarak kendi dindaşlarını seçerken bazıları da Müslüman tanıdıklarını vekil seçmişlerdi.¹¹⁴ Vekâlet ilişkisi hukukî niteliği ön planda olan bir ilişki türü olmakla birlikte aynı zamanda tamamen tarafların tercih ve onayıyla kurulan sosyal bir ilişki olma özelliğine de sahipti. Bu yönüyle bakıldığında şehirde yaşayan Müslim ve gayrimüslimlerin birbirleriyle rahatlıkla sosyal ilişkiler kurdukları söylenebilir. Vidin mahkemesine ister vekil aracılığıyla ister doğrudan başvuran gayrimüslimler, hukuki temsiliyet konusunda Müslümanlarla eşit haklara sahip olmuşlardı. İncelenen dönemde vekâleten temsil edilme ile ilgili olumsuz bir durumun mahkeme yansımaması, Vidin mahkemesinin vekil aracılığıyla temsil edilme konusunda hassas bir çalışma düzeni takip ettiğini göstermektedir. Mahkemeye duyulan güven sayesinde herhangi bir nedenle mahkemeye gidemeyen çok sayıda kişi, vekilleri aracılığıyla sorunlarını çözmeye çalışmıştı.

Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki hukukî ilişkilerde en önemli konulardan birisi şahitlik meselesidir. Şahitlik, İslâm hukukunda en mühim ve en çok uygulama alanı bulan delillerden biridir. Dava konusu hakkında bilgi sahibi güvenilir kişilerin şهادetleri, davalı ve davacıların durumlarının belirlenmesinde son derece önemliydi. Vidin mahkemesinde görüşülen Müslüman ve gayrimüslim davalarının neredeyse tamamına yakınında şahitlerin ifadelerine başvurulduğu ve tanıklıklarının son derece önemsenip birinci dereceden hukukî delil kabul edildiği anlaşılmaktadır. Vidin mahkeme kayıtlarında ayrı ayrı ele alınabilecek iki türlü şahitlik mevcuttu. Bunlardan ilki davaya konu olan olayı bizzat yaşamış, olaya tanıklık etmiş olan kişilerin, ikincisi ise mahkeme esnasında davayı izleyen ve kendilerine “şühûdü’l-hâl” denilen yargılamaya tanık olan kişilerin şahitliğidir.¹¹⁵ Vidin mahkemesinde görülen Müslim-gayrimüslim davalarında

¹⁰⁹ Vidin S 38, vk. 125/1.

¹¹⁰ Vidin S 60, vk. 65/5.

¹¹¹ Vidin S 38, vk. 97/2; Vidin S 10, vk. 28/1.

¹¹² Vidin S 161a, vk. 17/1.

¹¹³ Vidin S 10, vk. 28/1.

¹¹⁴ Vidin S 161a, vk. 73/1; Vidin S 161a, vk. 101/1.

¹¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Hülya Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 159; Hülya Taş, “Osmanlı Kadı Mahkemesindeki “Şühûdü’l-Hâl” Nasıl Değerlendirilebilir?”, *Bilgi* 44 (Kış/2008): 25-44.

şahitlik konusu dört şekilde tezahür etmişti. Müslümanlar arası davalarda şahitler Müslüman,¹¹⁶ gayrimüslimler arası davalarda şahitler genellikle gayrimüslim¹¹⁷ bazı durumlarda Müslüman,¹¹⁸ bir gayrimüslimin Müslüman'a açtığı davada şahitler Müslüman¹¹⁹ bazen de gayrimüslim,¹²⁰ bir Müslüman'ın gayrimüslime açtığı davada şahitler Müslüman¹²¹ ve gayrimüslim olmuşlardır.¹²² Şahitlik müessesesi, Vidin'de yaşayan kişilerin yaşadıkları mahallelerde nasıl bilindiklerine dair yapılan araştırmalarda da önemliydi. Mahalle ahalsinin, ahvalleri sual olunan şahıslar hakkında verdiği bilgi, kişilerin yargı karşısında aklanmaları için yeterli bir delil olmuşken, tersi durumlarda kişinin suçlu olduğu bu yolla ispat edilmişti.¹²³ Vidin mahkemesinde resmî görevli olmamalarına rağmen, hemen her türlü davada mahkemeyi şahit olarak izleyen insanlar bulunmaktaydı. Bunlar yargı sürecine dâhil olmayıp, kayıtlarda çeşitlilik göstermişlerdi. Aynı gün görülen davaların altında farklı isimler kaydedilmiş, bazı isimler birkaç dava sonra tekrar kaydedilmişti. Şühûdü'l-hâl'i Müslim-gayrimüslim ilişkileri açısından değerlendirdiğimizde ise gayrimüslimlerin kendileriyle ilgili olan davalarda sık olmasa da Müslüman isimlerinden sonra şühûdü'l-hâl kaydedildikleri görülmektedir.¹²⁴ Bir davada şühûdü'l-hâl olarak yazılan gayrimüslimlerin sayıları iki ile üç arasında değişmiş, sadece gayrimüslimlerden oluşan şühûdü'l-hâllere tesadüf edilmiştir. Müslümanlarla ilgili davalarda gayrimüslimler şühûdü'l-hâl yazılmamışlardır. Burada şunu hatırlatmak gerekir ki bazı durumlarda şühûdü'l-hâl yazılırken birkaç isimden sonra "ve gayruhum" ifadesi kullanılmıştı. Muhtemelen mahkemeyi izleyen ve isimleri yazılmayanlar arasında gayrimüslimler de bulunmaktaydı.

Bir hakkın güvenceye bağlanması amacıyla bir kimsenin, karşısındakinin sorumluluğuna katılması veya birinin temsilini üstlenmesi olarak tanımlanan kefâlet, Vidin sicillerine kefâle bi'n-nefs (şahsa kefalet) ve kefâle bi'l-mâl (mala kefalet) şekilleriyle geçmişti. Mala kefillik genellikle alacak-verecek davalarında söz konusu olmuşken, şahsa kefillik toplumsal olaylarda geçerli olmuştu. Ağustos 1721 tarihinde Mustafa, Abdullah ve Yusuf, Toto adlı zimmînin hancı Mitre'ye olan 55,5 kuruşluk borcuna kefil olmuşlardı.¹²⁵ 27 Ekim 1705 tarihinde ise Zaim Ali Ağa ile Musa Ağa Penço, Ustoyan, Petre ve Nikola adlı kardeşlerin Şehirköy reayası olmalarına rağmen Tirgovişte'ye gitmek istemeleri üzerine onları mahkemeye şikâyet etmişlerdi. Adı geçen zimmî kardeşlerin istedikleri kazaya yerleşmeleri Vidin sakinlerinden Mehmed, Osman ve Turgut'un şahitlikleriyle mümkün olmuştu.¹²⁶ Vidin'de yaşayan Müslümanlar ile gayrimüslimlerin birbirilerine kefil olmaları, aralarında güvene dayalı bir ilişki olduğunu göstermektedir.

¹¹⁶ Vidin S 40, vk. 97/5; Vidin S 9, vk. 131/1

¹¹⁷ Vidin S 60, vk. 16/1; Vidin S 161a, vk. 54/3.

¹¹⁸ Vidin S 9, vk. 17/1; Vidin S 14, vk. 25/4; Vidin S 161a, vk. 9/3.

¹¹⁹ Vidin S 60, vk. 15/3; Vidin S 38, vk. 227/2; Vidin S 38, vk. 97/2.

¹²⁰ Vidin S 161a, vk. 19/2.

¹²¹ Vidin S 38, vk. 40/2; Vidin S 14, vk. 29/3; Vidin S 40, vk. 84/1; Vidin S 161a, vk. 13/3; Vidin S 38, vk. 227/2.

¹²² Vidin S 38, vk. 199/1

¹²³ Vidin S 38, vk. 199/1; Vidin S 8, vk. 51/1; Vidin S 161a, vk. 44/1.

¹²⁴ Vidin S 10, vk. 28/1; Vidin S 10, vk. 45/2; Vidin S 38, vk. 245/3; Vidin S 42, vk. 49/1; Vidin S 14, vk. 58/2.

¹²⁵ Vidin S 8, vk. 60/4.

¹²⁶ Vidin S 38, vk. 40/2.

2.4. Yaralama, Öldürme ve Hırsızlık

İslâm hukukçularına göre insan vücuduna karşı açıkça işlenen her türlü haksızca saldırı yaralama olarak kabul edilmiş ve bu suçun cezasının, kısasın mümkün olması halinde kısas, mümkün olmadığı hallerde ise diyet, erş veya ta'zir olduğu ifade edilmiştir.¹²⁷ Osmanlı kanunnamelelerinde, bu suçu işleyenlerin maddi durumlarına göre para ödemeleri öngörülmüştü.¹²⁸ Sicillerde darp ve mecrûh kelimeleriyle ifade edilen yaralama davaları subaşı ya da voyvodalar tarafından mahkemeye taşınmış ve daha ziyade gayrimüslimler arasında gerçekleşmişti. Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında elli yıllık süre içerisinde sadece iki yaralama davası mahkemeye yansımıştı. Bu davalardan biri 22 Mart 1721 tarihinde kayıtlara geçmişti. Kerim Bey Çiftliği’nden Vasil veled-i Nagul, yaralı halde mahkemeye gitmiş ve “İbrahim karye-i mezbure gelüp sakın olduğum hanem önümde beni bıçağıyla bila hak sağ tarafımdan vurup mecruh eylemiştir. Şer’ ile keşfolunup ve muceb-i şer’iyesi icra olunmak matlubumdur” şeklinde beyanda bulunmuştu. Mahkemece yapılan keşif, Vasil’i haklı çıkarınca İbrahim mahkemeye çağırılmış ancak İbrahim olayı inkâr edince mahkeme Vasil’den söylediklerini kanıtlamasını istenmişti. Vasil, olayı gören şahit bulamamışsa da karye ahalisinden bazı kişileri mahkemeye götürmeyi başarmıştı. Bu kişiler, olayın ardından Vasil’in yanına gittiklerinde Vasil’in: “ahal-i karyeden bir dürlü dava ve nizağım yokdur, beni cerh eyleyen mezbur İbrahim Beşe’dir, eğer bu cerhden helâk olursam dem ve diyetim mezbur İbrahim Beşe’den talep ve dava olunsun” şeklinde konuştuğunu ifade etmişlerdi. Bu dava “ahal-i karye ile bir dürlü dava ve nizağı olmadı iş bu mahalle kayd olundu” şeklindeki ifadeyle sonuçlanmıştı. Dava sonucunda Vasil’in yaralanmasına sebep olan İbrahim’e nasıl bir ceza verildiği kayıtlara geçmemiş olsa da en azından suçlunun karyeden biri olmadığı anlaşılmıştı.¹²⁹ Yaralama türü davaların ikincisi Kasım 1720 tarihinde mahkemeye yansımıştı. Bu davada da ekmekçi Miluvan, gece yarısı evini basıp sol kulağını ve elini yaralayarak, sağ kaburgasının üzerinden şiş sokup sol tarafından çıkaran Mehmed Beşe, Ömer Beşe, Ahmed Beşe ve İbrahim Beşe’den şikâyetçiydi. Dava görülürken İpek Kazası’ndan Nikola ve Toma da olaya müdâhil olmuş ve Miluvan’ın söylediklerini onaylayarak, birlikte aldıkları 40 kuruş ücretlerinin de bu kişilerce alındığını ifade etmişlerdi. Ancak bu olayla suçlanan kişiler *inkâr ile def-i murad* eylemişlerdi.¹³⁰ Dava kaydından suçluların nasıl cezalandırıldığını öğrenemesek de İslâm hukukuna göre hareket etmek zorunda olan kadının uygun bir ceza vermiş olması gerektiğini düşünmekteyiz.

Öldürme, bir canlının hayatının sona erdirilmesi anlamına gelmektedir. İslâm hukukuna göre kasten adam öldürmenin cezası kısastır. Bu hususta İslâm hukukçuları hemfikirdirler.¹³¹ İncelenen dönemde altı öldürme davası mahkemeye yansımakla beraber Müslümanlarla gayrimüslimler arasında bu türden yaşanan bir olaya tesadüf edilmemiştir. Öldürülme davaları genellikle

¹²⁷ Erş: Vücutta öldürmeden aşağı cinayetlerde şer’an miktarı tespit edilmiş ödenmesi gereken maldır. bk. Vehbe Zuhayli, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, çev. Heyet (İstanbul: y.y., 1994), 8: 108.

¹²⁸ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1990-1994); 1: 349; 2: 41; 3: 90; 6: 301; 7: 158; Yavuz Sultan Selim dönemi kanunnamesi için ayrıntılı bk. Yaşar Yücel-Selami Pulaha, *I. Selim Kânûnnâmeleri (1512-1520)* (Ankara: TTK Yayınları, 1995), 32-151.

¹²⁹ Vidin S 8, vk. 51/3.

¹³⁰ Vidin S 8, vk. 41/1.

¹³¹ Zuhayli, *İslâm Fıkhi*, 49; Daha ayrıntılı bilgi için bk. Abdülkâdir Üdeh, *İslâm Ceza Hukuku ve Beşerî Hukuk*, çev. A. Nuri (İstanbul: İhya Yayınları, 1977), 2: 612 vd.

faili meçhul şeklinde gerçekleşmiş,¹³² sadece iki davada bir gayrimüslimin başka bir gayrimüslimi öldürdüğü kaydedilmişti.¹³³

Vidin'de adam öldürme ile ilgili davalar, genellikle öldürülen kişinin yakınlarından birinin olayın keşf ve tahrir talebiyle açılmıştı. Gelen talebi dikkate alan mahkeme "*udûl i Müslüman*" olarak adlandırılan adil Müslümanlardan meydana gelen heyeti durum tespiti yapmak için olay yerine göndermiş, heyetin hazırlayıp mahkemeye sunduğu rapor neticesinde kadı duruma uygun cezayı vermiş olmalıydı. Zira Vidin mahkemesine yansıyan öldürme davalarında, katillere ne tür cezaların verildiği kaydedilmemiş sadece tespitle yetinilmişti. Ancak öldürme olayında insanın en temel hakkı olan yaşama hakkının elinden alındığı düşünüldüğünde suçlulara en ağır cezanın verilmiş olduğu muhakkaktır.

1 Aralık 1721 tarihinde Sahra Nahiyesi voyvodası mahkemeye giderek Tırnovi Kazası sakinlerinden arabacı taifesinden Yuvan'ın üç yerinden "*eşedd-i cirâhât*" olup "*maktulen yatur*" olduğunu söylemiş ve keşf olunmasını talep etmişti. Mahkeme tarafından Mevlana Halil Efendi ile Çukadar Osman görevlendirilmiş, bunlarla birlikte askeri sınıftan birkaç kişi de olay yerine giderek durumu yerinde görmüşlerdi. Bu kişiler, mahkemeye maktulün balta ile üç yerinden yaralandığını rapor etmişlerdi.¹³⁴ 31 Aralık 1713 tarihinde de ölen Nikola'nın karısı mahkemeye gitmiş ve kocasının bir gün önce dört nefer eşkiya tarafından kılıçla şah damarının kesilerek öldürüldüğünü haber vermiş ve keşf yapıp defin edilmesini talep etmişti. Bu bilgi üzerine Nimetullah Efendi ve "*zeyl-i kitapta esamileri mastur olan Müslümanlar*" olay yerine gönderilerek inceleme yapılmış ve maktulün definine izin verilmişti.¹³⁵ Bu kayıtlarda suçluların yakalanıp yakalanmadıkları ve nasıl cezalandırıldıklarına dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ancak mahkemenin olayı önemseyip keşif için adam göndermesi ve sonradan olayla ilgili yeni bir duruşma yapması, kadının bu türlü vakalarda öldürülenin Müslüman olup olmadığına bakmadan oldukça titiz hareket ettiğini göstermektedir. Bu ve benzeri davalarda, olayı incelemeye gönderilenler içerisinde askeri sınıfa mensup ve adil Müslümanların bulunması, tarafsız hareket edilmesini sağlama ve herhangi bir dış müdahaleyi önleme amaçlıydı.

17 Mart 1721 tarihinde mahkemeye yansıyan dava ise Vidin'de ticaret amacıyla bulunan İzmirli Beyram adlı Yahudi'ye aitti. Beyram, mahkemeye giderek 20 gün önce akciğer zarı iltihabından ölen Solomon adlı Yahudi hasta iken, bazı kimselerin kendisine itale-i lisân ederek "*mezbur Yahudi'yi sen bıçağınla mecrûh etmişsin ol ecilden hastadır*" dediklerini, kendisinin de bu durumdan oldukça rahatsız olduğunu ve yanına Müslüman ile Yahudi taifesinden bazı kişileri alarak Solomon'a gidip: "*bir tarikle gavga ve bıçağınla mecrûh eyledim mi?*" diye sorduğunu, onun da "*senin ile bir dürlü gavga ve beni bıçakla mecrûh eylemedin ben hala zât-ül cenbi maraza mübtela olup esir-i firasım seninle bir tarikle gavgamız sebkat etmemiştir ve senden bir türlü dava ve nizağım yokdur*" dediğini ifade etmişti. Beyram ayrıca olaya şahit olan kişileri de mahkemeye götürmüş ve bu kişilerin din-

¹³² Vidin S 161a, vk. 36/1; Vidin S 161a, vk. 140/3; Vidin S 305, vk. 3/1.

¹³³ Vidin S 8, vk. 19/5; Vidin S 38, vk. 30/2.

¹³⁴ Vidin S 305, vk. 33/1.

¹³⁵ Vidin S 161a, vk. 36/1.

lenip olayla ilgili eline hüccet verilmesini istemiştir. Durum üzerine şahitleri dinleyen kadı, şahitlerin yemin etmesinin ardından davayı kapatmıştır.¹³⁶ Bu dava, Vidin’de birinin ölümüne neden olmanın ne kadar ağır bir durum olarak görüldüğünün güzel bir örneğidir. Aslında Beyram, adam öldürmekle suçlanmamış, sadece şaka konusu olmuştu. Bu şaka dahi Beyram’ı oldukça rahatsız etmiş ve kendisini aklamak için elinden gelen gayreti göstermişti. İncelediğimiz elli yıllık dönem içerisinde sadece altı öldürme davasının mahkemeye yansımada belki de bu toplumsal baskı da etkiliydi. Zira Beyram, değil adam öldürmekle itham edilmek, bunun şakasına bile tahammül edememişti, bu davranışın perde arkasında toplumda iyi ve doğru kişi olarak kabul görme isteği vardı.

Söz konusu dönemde Müslümanlarla gayrimüslimler arasında mahkemeye yansıyan bir ölüm olayının yaşanmaması, Vidin’de dinsel ayrılıklardan kaynaklı gergin bir ortamın olmadığına işaret etmektedir.

Hukukî terim olarak başkasına ait bir malın mülk edinme kastıyla gizlice alınması anlamına gelen hırsızlık, toplumda hoş karşılanmayan davranış şekillerinden olup had cezası gerektiren suçlardandı. Osmanlı Devleti’nde suçu sabit görülen hırsızlara el kesme, ta’zir cezası nevin-den ölüm, hapis, çeşitli para cezaları ve sürgün cezası uygulanmıştı.¹³⁷

Her toplumda meydana gelen hırsızlık olayları, zaman zaman Vidin’de de yaşanmıştı. Vidin mahkemesine yansıyan ve Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında gerçekleşmiş hırsızlık davalarında hırsızlıkları kesin delillerle ispat edilen kişilere ne gibi cezai yaptırım uygulandığı bütün davalarda kayıt altına alınmamış, çoğu olay sadece ayrıntılı şekilde kaydedilmişti. Bundan dolayı hangi suça hangi cezanın verildiğini net tespit edebilme şansına sahip değiliz. 5 Ağustos 1713 tarihinde Sefer adlı kişi, mahkemeye gitmiş ve kırk gün önce evinden kaybolan kara beygirinin Panayot adlı zimmînin elinde olduğunu söyleyerek alınmasını talep etmişti. Mahkemeye çağrılan davalı, bu beygiri bulduğunu ve şeytana uyup aldığını söylemiş ancak Sefer’in malı olduğunu inkâr etmişti. Durum üzerine kadı, Sefer’den beygirin kendisine ait olduğunu ispatlamasını istemiş, o da Ömer Ağa ve Mehmed Çelebi adlı kişileri şahit göstererek beygirini almayı başarmıştı. Kendisine ait olmayan bir malı alan Panayot için de *tağrîre (aldatma) müstehak* olduğu ifade edilmiş, ancak nasıl cezalandırıldığı yazılmamıştı.¹³⁸ Muhtemelen birini aldatma suçunun karşılığı İslâm hukukunda ne ise Penayod’a o ceza verilmişti. 3 Ağustos 1713 tarihinde ise Hüseyin, eski karısı Zorice’yi 25 kuruşunu çalmakla suçlayıp mahkemeye şikâyet etmişti. Mahkemede sorgulanan Zorice, durumun doğru olmadığını ifade edince Hüseyin’den şahit istenmiş Hüseyin şahit gösteremediğinden davadan men edilmişti.¹³⁹

Vidin’de toplu olarak ev basan ya da yol kesen kişilere ağır cezalar verildiği mahkeme kayıtlarından anlaşılmaktadır. 22 Haziran 1710 tarihli dava bu türden davalara güzel bir örnektir. Tatarcık Karyesinden Yuvan adlı zimmî mahkemeye giderek aynı karyeden Yordan ile Rupçe Karyesinden Raçe adlı şakilerin, üç gün evvel gece yarısı beş nefer haydutla evini basıp, Yordan’ın

¹³⁶ Vidin S 8, vk. 51/1.

¹³⁷ Ali Bardakoğlu, “Hırsızlık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17: 393-395; Halil Cin-Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi* (Konya: y.y., 2003), 225-226.

¹³⁸ Vidin S 161a, vk. 13/3.

¹³⁹ Vidin S 161a, vk. 13/2.

balta ile böğrüne vurarak kendisini yaraladığından, göğsünde de birkaç yeri yaktıktan sonra kendisini dağa götürüp türlü eziyetler ederek 600 kuruşunu aldıklarından şikayet etmiş ve bu kişilerin sorgulanıp şer'an gerekenin yapılmasını talep etmişti. Mahkemeye çağrılan bu kişilerden Yordan, beş kişiyle gece yarısı evi bastıklarını kabul etmiş, ancak Yuvan'ı baltayla yaraladığını inkâr etmişti. Raçe de haydutlarla gittiğini inkâr etmişti. Bu kişilerin ifadeleri birbirini tutmadığından olsa gerek Kadı, suçlu kişilerin durumlarını yaşadıkları karyelerin ahalisinden sormayı uygun bulmuştu. Yapılan incelemede ahali bu kişiler hakkında "*daima bu makule fesad ve şenaat âdet-i müstemirreleri olup haydut u eşkıyalardır*" şeklinde beyanatta bulunmuş ve "*sa'ibi'l-fesâd ve vacibü'l-katl ve lazimü'l-izâle olduklarına şahitleriz şehadet dahi ederüz*" şeklindeki sözlerini de beyanatlarına eklemişlerdi. Ortaya çıkan durum karşısında davanın seyri belli olmuş ve bu beyanatta bulunan her bir kişiye yemin ettirildikten sonra suçlu kişiler hakkında yazılan "*mucebiyle ba'de'l-hüküm mezburan-ı şakiler hala zabıtları olan Vidin Nazırı İbrahim Ağa'ya teslim-i birle ma vaka' bi't-talep ketb olundu*" şeklindeki ifadeyle dava son bulmuştu.¹⁴⁰ Bu örnek Vidin'de neden hırsızlık olaylarının az gerçekleştiği hakkında fikir vermektedir. Anlaşılan bu türden suçlara verilen ağır cezalar caydırıcı etkiye yaratmış ve bu anlamda başarılı olmuştu.

Vidin'de, devlet tarafından alınan tedbirlerin de hırsızlık ve yol kesme olaylarının az gerçekleşmesinde etkili olduğu söylenebilir. Zira 9 Mart 1706 tarihinde Niğbolu, Vidin, Niş, Leskofça, Alacahisar, Ürgüp, Yeramıye, Noveberde, Kosova, Üsküp ve Köstendil kadılarına yazılan hüküm, bu düşüncüyü destekler niteliktedir. Hükümde; Vidin'den Sofya'ya pazara giden üç nefer zimmînin, Berkofça Derbendi inşinde üç nefer atlının saldırısına uğradıkları bildirilmiş, eşkâlleri en ufak ayrıntısına kadar yazılan kişilerin yakalanması için gerekli tedbirlerin alınması, şayet bu kişiler yakalanırsa derhal tutuklanıp Rumeli divanına gönderilmeleri istenmiştir.¹⁴¹

SONUÇ

XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Batı seferleri için stratejik bir serhat şehri olan Vidin'de 1700-1750 yılları arasında tutulmuş mahkeme kayıtlarına dayalı hazırlanan bu çalışmada Müslim-gayrimüslim ilişkilerine dair davalar incelenmiş ve bazı tespitler yapılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin genelinde olduğu gibi Vidin kadısının da sadece Müslümanlarla ilgili davalara bakmadığı, Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki ve gayrimüslimlerin kendi aralarındaki davalara baktığı anlaşılmaktadır. Müslümanlarla gayrimüslimler arasında mahkemeye yansıyan davaların çoğu ekonomik ilişkilere dayalıdır. Bu türden kayıtlarda esnaf gruplarıyla ilgili olanlarda herhangi bir dini ayrışmanın olmadığı, esnaf gruplarına Müslüman olmayan sanatkarların dâhil olmasında dinen bir engel bulunmadığı görülmektedir. Vidin'de Müslim-gayrimüslim esnafın birlikte oluşturduğu ahenkli çalışma, esnafın keyfi uygulamalarını engellemiş, böylece maddi durumu iyi olmayan halkın çıkarları korunmuştur. Ekonomik ilişkilerin bir diğer konusunu satışlar teşkil etmektedir. Müslümanlarla gayrimüslimler arasında çok sayıda ev, arsa, dükkân ve bağ satışı gerçekleşmiş, bu konular çoğunlukla tescil amaçlı mahkemeye yansımıştır. Yine Müslümanlarla gayrimüslimler arasında ticari ilişkilerin kurulduğu ve tarafların birbirleriyle iş ortaklığı yaptıkları kayıtlardan anlaşılmaktadır. İnsanların zor anlarında bir dayanışma

¹⁴⁰ Vidin S 38, vk. 197/2.

¹⁴¹ Vidin S 38, 57/5.

şekli olarak düşünülen borç verme olayları da iki grup arasındaki bir diğer ekonomik ilişkidir. Ancak zor zamanlarda verilen borçlar, geri alınmadığında sorunun çözümü kadı mahkemelerine kalmıştır. Kadı, kendisine intikal eden davalarda Müslim-gayrimüslim ayrımı yapmadan tarafsız şekilde sorunu çözmeye çalışmıştır. Gayrimüslimler açısından İslâm hukukunun getirdiği en önemli kısıtlama, din ayrılığının miras engeli kabul edilmesi olsa dahi gayrimüslimlerin çoğu, İslâm hukukundaki miras hakkından yararlanmak için kadı mahkemelerine başvurmuş ve kendi aralarındaki miras davalarını çözmeye çalışmışlardır.

İncelenen dönemde Vidin toplumunu oluşturan Müslim ve gayrimüslim halk arasında çok çeşitli sosyal ilişkiler de kurulmuştu. Gayrimüslimlerin evlenme ve nikâh işleri kendi ruhani liderlerine bırakılmış olsa da bu türden işler için onlar da şer‘iyye mahkemelerini sıklıkla kullanmışlardı. Bu davranışın perde arkasında daha çok ekonomik menfaat elde etme düşüncesi olsa da farklı nedenlerin olduğu aşikârdı. Vidin mahkemesi anne babaları olmayan yetim gayrimüslim çocukları Müslüman çocuklardan ayrı tutmamış, onların haklarını vâsilik kurumu sayesinde korumuş ve mağduriyetlerini önlemeye çalışmıştır. Aynı şekilde, şer‘iyye mahkemesini kullanmak isteyen yetişkin gayrimüslimlere vekil tayin etme hakkı vermiş ve gayrimüslimler kendi davalarını tayin ettikleri Müslüman vekiller aracılığıyla sürdürebilmişlerdi. Gayrimüslimler, Müslümanlarla olan davalarında Müslüman şahit bulma konusunda sıkıntı yaşamamışlar, birçok Müslüman kendi dindaşları aleyhine hiç tereddüt etmeden şahitlik ve kefillik yapmıştır. Bu da her iki zümre arasında güven ilişkisinin varlığına işaret etmektedir.

Vidin’de Müslümanlarla gayrimüslimler arasında sayısı az da olsa çatışmalı birtakım ilişkilerin yaşandığı dava kayıtlarından anlaşılmaktadır. İncelenen elli yıllık zaman süresinde Müslümanlarla gayrimüslimler arasında iki yaralama ve az sayıda hırsızlık davası mahkemeye yansımış, her iki grup arasında gerçekleşen bir öldürme davasına tesadüf edilmemiştir. Sorunlu durumlar, büyük çatışmalara ve ayrışmalara mahal verilmeden kadı mahkemesinde çözüme kavuşturulmuştur.

Mahkeme kayıtlarına yansıdığı kadarıyla Vidin’de yaşayan Müslüman ve gayrimüslim halkın dini inanışları ve yaşam tarzlarıyla ilgili olarak ciddi boyutlara ulaşan problem yaşamamaları her iki grubun birbirleri hakkında yerleşmiş bir kuralın veya toplumsal bir sözleşmenin varlığını hatırlatmaktadır.

KAYNAKÇA

- Oriental Department of National Library of Bulgaria (NLB), Vidin S 8, Vidin S 9, Vidin S 10, Vidin S 14, Vidin S 38, Vidin S 40, Vidin S 42, Vidin S 43, Vidin S 54, Vidin S 57, Vidin S 60, Vidin S 81, Vidin S 160a, Vidin S 161a, Vidin S 305.
- Adıyeke, A. Nühket. “XVII. Yüzyıl Girit (Resmo) Kadı Sicillerinde Zımni Davaları”. *Pax Ottomana-Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*. Ed. Kemal Çiçek. 77-95. Haarlem-Ankara: SOTA-Yeni Türkiye Yayınları, 2001.
- Akça, Gürsoy. “Osmanlı Millet Sisteminin Dönüşümü”. *Fırat Üniversitesi Doğu Anadolu Bölgesi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 6/1 (2007): 57-65.
- Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*. 7 Cilt. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı. 1990-1994.
- Akyılmaz, Gül. “Tanzimat’tan Önce ve Sonra Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü”. *Yeni Türkiye Dergisi* (Ermeni Özel Sayısı 2) 38 (2001): 671-686.

- Akyol, Taha. *Medine'den Lozan'a*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1997.
- Amedoski, Dragana. "Osmanska žena na Centralnom Balkanu između stereotipa i stvarnosti (16-18. vek)". *Glasnik Etnografskog Instituta SANU* 66/1 (2018): 119-137.
- Apaydın, H. Yunus. "Karz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14: 520-525. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Avşin Güneş, Gülcan. "Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslimlere Bakışı ve Klasik Dönem Millet Sistemi". *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi* 1/2 (2015): 1-30.
- Aydın, M. Akif. "Deyn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9: 266-268. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Aydın, M. Akif. "Mehir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28: 389-391. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Aydın, M. Akif. "Osmanlıda Hukuk". *Osmanlı Devleti Tarihi*. Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu. 375-438. İstanbul: y.y., 1999.
- Bardakoğlu, Ali. "Hırsızlık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17: 384-396. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Bardakoğlu, Ali. "Hidane". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43: 66-70. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Bozkurt, Gülnihal. *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*. Ankara: TTK Yayınları, 1996.
- Canbakal, Hülya. *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Cin, Halil- Akyılmaz, Gül. *Türk Hukuk Tarihi*. Konya: y.y., 2003.
- Çakır, İbrahim Etem. "Zimmî Kadınlar Kadı Mahkemesinde: Sofya XVII. Yüzyıl". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 21(2014): 41-66.
- Demirtaş, Mehmet. *Osmanlıda Fırncılık (On yedinci Yüzyıl İstanbul Örneği)*. Ankara: Atıf Yayınları, 2014.
- Ercan, Yavuz. *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2001.
- Erdem, Hüseyin. "İslâm-Osmanlı Aile Hukukunda Gayrimüslimler". *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi* 7/24 (2016): 639-661.
- Eryılmaz, Bilal. *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1996.
- Gradeva, Rossitsa. "Orthodox Christians in the Kadi Courts: The Practice of the Sofia Sheriat Court, Seventeenth Century". *Islamic Law and Society* 4/1(1997): 37-69.
- Güneş, Ahmet. "İslam Hukukunda Gayrimüslimlerin Vatandaşlık Statüleri". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 11 (2008): 255-268.
- Güneş, Mehmet. "Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim Tebaaya Yaklaşımında Dönemsel Değişimler". *Tarih ve Gelecek Dergisi* 3/3 (2017): 12-26.
- Ivanova, Svetlana. "Hristiyan Rumeli Kadınları Evlilik Sorunları ve Kadı Sicilleri (17. ve 18. Yüzyıllar)". *Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları Toplumsal Cinsiyet, Kültür, Tarih*. Der. A. Buturovic- C. Shick. 163-209. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1999.
- Ivanova, Svetlana. "Muslim and Christian Women Before the Kadı Court in Eighteenth Century Rumeli: Marriage Problems". *Oriente Moderno* 18/79 (1999): 161-176.
- Karagöz, Hakan. "Kuruluşundan Osmanlı Hâkimiyetine Bir Serhad Şehri: Vidin". *Doğu Batı Düşünce Dergisi* 68 (2014): 181-207.
- Karagöz, Hakan. "Venedik (1716) ve Habsburg (1716-1717) Seferlerinde Vidin Şehrinin Askeri ve Lojistik Önemi". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 30/2 (Aralık 2013): 83-116.

- Kayapınar, Ayşe. “Bulgaristan’da Osmanlı Hâkimiyetinin Kurulması: Dönemlendirme Sorunu ve İskân”. *Türk Tarihinde Balkanlar*. Ed. Zeynep İskefyeli - M. Bilal Çelik - Serkan Yazıcı. 313-333. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2013.
- Kayapınar, Ayşe. “Bulgaristan’da Osmanlı Hâkimiyetinin Kurulması”. *Yeni Türkiye Rumeli- Balkanlar Özel Sayısı 1/66* (Mart- Haziran 2015): 619-635.
- Kayapınar, Ayşe. “İki Balkan Şehri Tirnova ve Vidin’de Türkler (Bulgar Çarlığından Osmanlı İmparatorluğuna)”. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2/9* (2004): 117-141.
- Kayapınar, Ayşe. “Ortaçağ ve Osmanlı Döneminde Vidin”. *Ege ve Balkan Araştırmaları Dergisi 1/1* (2015): 67-144.
- Kenanoğlu M. Macit. *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2012.
- Kiel, Machiel. “Vidin”. *Diyaret İslam Ansiklopedisi*. 43: 103-106. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Konukçu, Enver. “Osmanlılar ve Millet-i Sâdikadan Ermeniler”. *Osmanlı*. Ed. Güler Eren. 4: 326-333. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Küçük, Cevdet. “Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi”. *Osmanlı*. Ed. Güler Eren. 4: 208-216. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Küçük, Cevdet. “Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler ve Millet Sistemi”. *II. Osmanlı Sempozyumu (Söğüt 1985)*. 61-68. Ankara: y.y., 1986.
- Ortaylı, İlber. “Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek Şeriat ve Örf”. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*. 2: 456-467. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992.
- Özcoşar, İbrahim. “Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Hukuki Durumu ve Millet Sistemi”. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 7* (2003): 124-139.
- Pakalın, M. Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3 Cilt. İstanbul: MEB Yayınevi, 1993.
- Selçuk, Hava. “Şer’iyye Sicillerine Göre Vidin, Silistre ve Sofya’da İhtida Hareketleri (XVIII ve XIX. Yüzyıl)”. *The Journal of Academic Social Science Studies 25/1*(2014): 51-61.
- Selçuk, Hava. “Vidin’de Toplumsal Hayat: 13 Numaralı Şer’iyye Siciline Göre (1698-1699)”. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi 4/14* (2012): 27-46.
- Selçuk, Hava. *Tuna Boyunda Bir Osmanlı Kenti Vidin (XIX Yüzyıl)*. Konya: Çizgi Kitapevi, 2013.
- Shaw, Stanford. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yahudi Milleti”. *Osmanlı*. Ed. Güler Eren. 4: 307-321. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Shmuelevitz, Aryeh. “Millet Sistemi ve Musevi Cemaati”. *Osmanlı*. Ed. Güler Eren. 4: 322-325. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Soykan, T. Tankut. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimler*. İstanbul: Ütopta Yayınları, 1999.
- Taş, Hülya. “Osmanlı Kadı Mahkemesindeki “Şühûdü’l-Hâl” Nasıl Değerlendirilebilir?”. *bilig 44* (Kış/2008): 25-44.
- Üdeh, Abdülkâdir. *İslâm Ceza Hukuku ve Beşerî Hukuk*. Çev. Akif Nuri. 2 Cilt. İstanbul: İhya Yayınları, 1977.
- V. Herbert, William. *The Chronicles of a Virgin Fortress Being Some Unrecorded Chapters of Turkish and Bulgarian History*. London: y.y., 1896.
- Yücel, Yaşar- Pulaha, Selami. *I. Selim Kânûnnâmeleri (1512-1520)*. Ankara: TTK Yayınları, 1995.
- Zuhayli, Vehbe. *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*. Çev. Ahmet Efe-Beşir Eryarsoy-Fehmi Ulus-Abdürrahim Ural-Yunus Vehbi Yavuz-Nurettin Yıldız. 8 Cilt. İstanbul: y.y., 1994.